

Krystyna Ratajczyk

K

Kontaminacje leksykalne

Struktura – sens – pragmatyka

Językoznawstwo

Język mediów, nagłówki prasowe

Kontaminacje leksykalne

Struktura – sens – pragmatyka

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Krystyna Ratajczyk

Kontaminacje leksykalne

Struktura – sens – pragmatyka
(na materiale języka rosyjskich
i polskich mediów)

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2015

Krystyna Ratajczyk – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Rusycystyki
Zakład Językoznawstwa, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173
e-mail: krysarataj@poczta.onet.pl

RECENZENT

Andrzej Sitarski

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Dorota Stępień

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Studio 7A

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Polska, 1947–07. Winiety gazet wb/gr PAP

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06900.15.0.M

Ark. wyd. 23,2; ark. druk. 25,25

ISBN 978-83-7969-783-0
e-ISBN 978-83-7969-784-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp	9
1. Stan badań	15
2. Język w mediach	16
2.1. Nagłówek prasowy	20
2.2. Teksty precedensowe	23
2.3. Tekst reklamowy	26
2.4. Komentarze internautów. Wypowiedzi ustne	29
3. Charakterystyka kontaminacji leksykalnej w lingwistyce	30
3.1. Aspekt strukturalny	30
3.1.1. Węzeł kontaminacyjny	32
3.2. Aspekt semantyczny	35
3.3. Przyczyny powstawania kontaminacji	38
3.4. Inne nazwy kontaminacji, typy	39
3.5. Zjawiska pokrewne	40
3.6. Definicja kontaminacji przyjęta w rozprawie	42
Rozdział I	
Struktura kontaminacji leksykalnych	47
Wprowadzenie	47
1.1. Kontaminacje wyrazowe	50

Spis treści

1.1.1. Kontaminacje jednowęzłowe	50
1.1.1.1. Kontaminacje jednowęzłowe z węzłem w śródgłosie	50
1.1.1.2. Kontaminacje jednowęzłowe z węzłem w nagłosie	65
1.1.1.3. Kontaminacje jednowęzłowe z węzłem w wygłosie	70
1.1.2. Kontaminacje wielowęzłowe	72
1.1.3. Kontaminacje z węzłem zerowym	81
1.1.4. Rozwinięcie skrótu	84
1.1.5. Kontaminacja skrótów	85
1.1.6. Kontaminacje mieszane (wyrazowo-graficzne)	86
1.1.6.1. Kontaminacje wyrazu ze skrótem. Wyróżnienie graficzne skrótu	86
1.1.6.2. Kontaminacje dwóch wyrazów. Graficzne wyodrębnienie jednego z nich	88
1.1.6.3. Kontaminacje dwóch wyrazów. Graficzne wyodrębnienie części jednego z nich	91
1.1.7. Wnioski	93
1.2. Kontaminacje graficzne	94
1.2.1. Nawias	94
1.2.2. Dekompozycja	100
1.2.3. Wyróżnienie kolorem (gra z kolorem)	104
1.2.4. Czcionka, znak i symbol graficzny	107
1.2.5. Wnioski	122
1.3. Kontaminacje frazeologiczne	123
1.3.1. Kontaminacje frazeologizmu z wyrazem	125
1.3.2. Kontaminacje dwóch frazeologizmów	179
1.3.2.1. Kontaminacja właściwa	179
1.3.2.2. Połączenie liniowe (uzupełnienie jednego frazeologizmu drugim) ..	185
1.3.3. Wnioski	187
Podsumowanie	188
 ROZDZIAŁ II	
Sens i pragmatyka kontaminacji leksykalnych	193
Wprowadzenie	193
2.1. Sens a znaczenie. Definicja kognitywna. Konotacja	194

2.2. Pragmatyka językowa	196
2.2.1. Nadawca i odbiorca w komunikacji masowej	197
2.3. Funkcje kontaminatów	199
2.3.1. Pragmatyka kontaminacji leksykalnych. O ekspresywności języka	200
2.3.2. Kontaminacje o funkcji pragmatycznej (ekspresywne, wartościujące)	202
2.3.2.1. Kontaminacje żartobliwe	202
2.3.2.2. Kontaminacje żartobliwe z wyrazem aprobaty	228
2.3.2.3. Kontaminacje żartobliwo-reklamowe (reklama oraz porada)	243
2.3.2.4. Kontaminacje żartobliwo-ironiczne	248
2.3.2.5. Kontaminacje żartobliwo-ironiczne z odcieniem grubiańskości lub wulgarności	266
2.3.2.6. Kontaminacje żartobliwe o odcieniu pejoratywnym	267
2.3.2.7. Kontaminacje żartobliwe z odcieniem wulgarności	277
2.3.2.8. Kontaminacje o charakterze satyrycznym	277
2.3.2.9. Kontaminacje z wyrazem aprobaty	278
2.3.2.10. Kontaminacje ironiczne	283
2.3.2.11. Kontaminacje ironiczne o odcieniu pejoratywnym	301
2.3.2.12. Kontaminacje autoironiczne z odcieniem pogardy	330
2.3.2.13. Kontaminacje autoironiczne z wyrazem aprobaty	331
2.3.2.14. Kontaminacje z wyrazem dezaprobaty	331
2.3.2.15. Kontaminacje obraźliwe (pogardliwe)	362
2.3.2.16. Kontaminacje obelżywe (pogardliwe)	369
2.3.2.17. Kontaminacje o trudnym do ustalenia rodzaju i stopniu ekspresji ..	369
2.3.3. Wnioski	371
2.3.4. Kontaminacje o funkcji nominatywnej	374
Podsumowanie	378
Zakończenie	381
Bibliografia	387
Skróty słowników	397
Skróty wybranych źródeł materiału badawczego	399
Summary	401
Od Redakcji	403

Wstęp

Popularność i szerokie zastosowanie niezwykle ciekawego i atrakcyjnego zjawiska językowego, jakim jest kontaminacja leksykalna, skłoniło mnie do podjęcia tego tematu w niniejszej pracy. Obserwacje języka współczesnej prasy, reklamy, telewizji, Internetu w dobie przemian, jakie zaszły w Polsce po 1989 r. w języku mediów, pozwalają dostrzec rozkwit różnorodnych zabiegów mających na celu uatrakcyjnienie przekazu i przyciągnięcie uwagi odbiorcy tekstu. Jednym z takich zabiegów jest kontaminacja. Szczególnie aktywnie rozpowszechnia się ona w języku rosyjskich mediów po okresie pieriestrojki, czyli po 1990 r., choć zasadnicze przemiany w języku publicystyki rozpoczęły się już w połowie lat 80. ubiegłego wieku (dokładniej o języku w mediach, zob. podrozdział 2. *Wstępu* do niniejszej pracy).

Kontaminacja występuje we wszelkich sferach działalności językowej. Oprócz języka mediów, jest ona obecna w literaturze, poezji, satyrze. Zabiegi kontaminacyjne oparte są w głównej mierze na grze językowej, toteż wytwory tych zabiegów są częścią współczesnej kultury śmiechu (смеховая культура¹) jako źródła humoru słownego. We współczesnym języku rosyjskim kontaminacja uważana jest za sposób słowotwórstwa, który, jak podkreśla Władimir Salajew, «представляет самые широкие возможности для игрового речетворчества и образования новых слов и значений как в стандартном языке, так и в субстандартных сферах» (Саляев 2003: 149). O kontaminacji jako jednym ze sposobów słowotwórstwa pisze też Jelena Ziemska, która słusznie zauważa, iż

¹ Dane określenie podaję za Jeleną Nikołajewą (zob. Николаева 2002).

«этот способ образования, обычно рассматриваемый как один из видов аббревиации, действует во всех западноевропейских языках» (Земская 1992: 51). Jak przyznaje badaczka, «некоторые из слов, созданных способом контаминации, имеют широкое общественное звучание» (ibidem), np. *Евроросима* (*Европа* + *Хиросима*), *Америсима* (*Америка* + *Хиросима*) i *рейганомика* (*Рейган* + *экономика*) (ibidem: 52). Według J. Ziemskiej, «способом контаминации на наших глазах порождаются все новые слова» (ibidem). Wynika z tego, iż kontaminacja jest niezwykle produktywnym sposobem słowotwórczym. W językoznawstwie polskim, jak zauważa Donata Ochmann, także „co jakiś czas temat podejmowany jest przez językoznawców i ‘odkrywany’ jako upowszechniający się i systemowy” (Ochmann 2009: 293).

Jednakże zjawisko kontaminacji jest też niesprawiedliwie uznane za negatywne (choćby pogląd ten dotyczy raczej przeszłości, o czym świadczą wskazane niżej prace), pozasystemowe, powstające głównie w sferze języka potocznego. Kontaminacja jest więc uważana za odstępstwo od normy (Шведова 1966: 73; Щепин 1978: 67; Филин 1979: 114) czy rodzaj błędów językowych (Ицкович, Шварцкопф 1971: 95; Молотков 1977: 202–203; Ройзензон, Абрамец 1969: 107; Бабкин² 1970: 29; Buttler, Kurkowska, Satkiewicz 1982: 222; Bąba 1978: 15). W aspekcie stylistycznym rola kontaminacji została ograniczona do tworzenia «канцеляритов, уродливых штампов и так называемых ‘маразмов’» (Аврасин 2000: 53).

W językoznawstwie polskim powtarza się często definicję Witolda Doroszewskiego, według której kontaminacja to „krzyżowanie się wyrazów oparte na momentach realnoznaczeniowych i bezwładnych, ‘sennych’, nieobliczalnych skojarzeniach” (Doroszewski 1962/1949: 257). Według słów badacza, „kontaminacja [...] przez swoją przypadkowość nie może być wzorem i normą dla innych wypadków” (ibidem: 256–257).

Pomimo podejmowania tematu kontaminacji przez polskich badaczy (zob. podrozdziały 1. i 3. *Wstępu* do niniejszej pracy), nie doczekał się on opracowania

² Badacz ten, zgłębiając zjawisko kontaminacji frazeologicznej, kategorycznie nie stwierdza uznania takich kontaminacji za rodzaj błędów językowych, podkreślając jedynie możliwość zaliczenia ich do takowych, a jednocześnie uważa je za nieocenione fakty w żywym języku: «С точки зрения правильности речи и норм языкового употребления подобные факты речевого творчества могут быть отнесены к разряду обмолвок или ошибок языка и забракованы как проявление языковой небрежности, но при исследовании живого языка подобные факты неоченимы [...]» (Бабкин 1970: 29).

w pracach poświęconych słowotwórstwu polskiemu czy też gramatykach współczesnego języka polskiego, co zauważa też D. Ochmann (2009: 293), z wyjątkiem pozycji Nagórko (2011: 203–204). W językoznawstwie rosyjskim kontaminacja znalazła swoje miejsce w pracach poświęconych słowotwórstwu (Земская 1992: 51–52; 2007: 191–193), frazeologii (Бабкин 1970: 29–45, 104–105; Молютков³ 1977: 202–206), a także składni (Шведова 1966: 71–73; Валгина 1973: 359–365).

Zjawisko kontaminacji nie było dotąd przedmiotem większego opracowania (o charakterze monografii) na gruncie polskim⁴, co stanowi dodatkowo bodziec do powstania książki na ten temat, a zwłaszcza do zgłębienia go na płaszczyźnie dwóch języków w sferze „żywej mowy”, czyli języka w mediach.

Przedmiotem rozprawy są świadomie tworzone kontaminacje leksykalne wyekscerpowane z języka mediów rosyjskich i polskich. Pojęcie „kontaminacje leksykalne” jest tu pojęciem nadrzędnym w stosunku do kontaminacji wyrazowych, graficznych i frazeologicznych, analizowanych w pracy. Oznacza ono bowiem nie tylko łączenie się wyrazów, lecz jednostek leksykalnych, obejmujących także frazeologizmy, które są „wielosegmentowymi, nieciągłymi jednostkami leksykalnymi”⁵ (Kudra 2001: 129). Tak więc kontaminacje leksykalne w niniejszej pracy to twory powstałe w wyniku skrzyżowania się dwóch (lub więcej) jednostek leksykalnych na zasadzie wspólnej części, czyli węzła kontaminacyjnego (choć dopuszcza się też jego nieobligatoryjność). W sensie tak utworzonego neologizmu uczestniczą też znaczenia (choćby częściowo) jednostek wyjściowych (w przypadku kontaminacji frazeologicznej nowo powstała jednostka może też zyskać nowy sens, niemotywowany znaczeniami komponentów – na zasadzie podobieństwa fonetycznego)⁶.

³ A. I. Mołotkow wprawdzie poświęca uwagę kontaminacji frazeologicznej, ale tylko i wyłącznie w kategorii błędów językowych.

⁴ Niedawno pojawiła się wszakże monografia K. Dembskiej (2011), traktująca o kontaminacjach rosyjskich, zob. podrozdział 1. *Stan badań we Wstępie*. Na gruncie rosyjskim zjawisko kontaminacji bada m.in. I. W. Piekarska, która zajmuje się głównie jej składniowym i stylistycznym aspektem, co zaowocowało monografiami na ten temat (zob. Пекарская 1995a; 2000).

⁵ Podobne rozumienie pojęcia „jednostki leksykalnej” występuje u Andrzeja Bogusławskiego (1976).

⁶ Definicję kontaminacji przyjętej w rozprawie podaję w podrozdziale 3.6. *Wstępu* do niniejszej pracy.

Celem rozprawy jest wyodrębnienie typów strukturalnych kontaminacji leksykalnych pochodzących z języka mediów rosyjskich i polskich, w oparciu o podobną analizę D. Ochmann. Analiza struktury jest punktem wyjścia rozważań semantycznych, czyli tworzenia sensów kontaminatów na podstawie definicji kognitywnej i konotacji oraz, co jest nierozdzielnie związane z sensem kontaminacji – zbadania ich pragmatyki, czyli celu i intencji użycia, przejawiających się w odpowiednim rodzaju ekspresji.

Źródłem materiału badawczego, jak już było wspomniane, są środki masowego przekazu: prasa, Internet (komentarze internautów, artykuły, blogi), telewizja. Jeden przykład pochodzi z polskiego radia. Jeśli chodzi o prasę rosyjską i polską, to w pracy znalazły się przykłady z różnych źródeł. Są to w kolejności alfabetycznej: «Аргументы и Факты», «Жизнь», «Коммерсантъ», «Комсомольская Правда», «Мир Новостей», «Московский комсомолец», «Наша Версия», «Независимая газета», «Огонек», «Однако», «Российская газета», «Собеседник», «Твой День», «Экономическая газета», „Angora”, „Dziennik Łódzki”, „Ekspress Ilustrowany”, „Fakt ‘Gwiazdy’”, „Fakty i Mity”, „Gazeta komputerowa” dodatek do „Gazety Wyborczej”, „Gazeta Polska”, „Gazeta Wyborcza”, „Gazeta ‘Wysokie Obroty’”, „Metro”, „Newsweek”, „Nie”, „Polityka”, „Polska Dziennik Łódzki”, „Przekrój”, „Rzeczpospolita”, „Super Express”, „Twoje Imperium”, „Uważam rze” i „Wprost”. Polskie przykłady pochodzą też z telewizji, przede wszystkim z programów informacyjnych „Fakty” TVN, „Wiadomości” TVP1, „Panorama” TVP2 oraz programu poradnikowego „Pytanie na śniadanie” emitowanego w TVP2. Nieliczne kontaminaty odnotowano w programach stacji „Polsat news”, TVN24, TVP Historia i TVP Polonia. W pracy zastosowano skróty większości źródeł (zob. *Skróty wybranych źródeł materiału badawczego*).

Materiał badawczy zbierany był w latach 2008–2014 (dwa przykłady pochodzą z 2015 r.). Praca nie ma jednak charakteru leksykograficznego, tj. nie rejestruje pełnej listy kontaminatów, które pojawiły się we wszystkich numerach wymienionych źródeł prasowych we wspomnianym okresie. Źródła te bowiem nie były przedmiotem systematycznej ekscerpcji materiału. Dla jego doboru korzystano z poszczególnych (wybranych) numerów wymienionych gazet. To samo dotyczy programów telewizyjnych. Celem głównym bowiem, jak już wspomniano wcześniej, jest analiza struktury kontaminacji oraz pragmatyki związanej z sensem kontaminacji, poparta licznymi przykładami ze środków masowego przekazu, lecz bez zamiaru pełnej ich rejestracji. Byłoby to niemożliwe ze względu na objętość pracy oraz objętość materiału badawczego, przy którym podaje się znaczenie, kontekst

(nieraz dość obszerny, ale konieczny dla zrozumienia sensu i celu utworzenia kontaminatu), lokalizację, niezbędne objaśnienia semantyczne, rzeczowe itp.

Ponieważ rozprawa dotyczy dwóch języków, a więc ma charakter porównawczy, dlatego podaje się przybliżoną liczbę wyekscerpowanych jednostek. Pozwala to na zbadanie preferencji w stosowaniu określonych zabiegów strukturalnych czy porównanie nacechowania pragmatycznego analizowanych jednostek w obu językach.

W pracy zastosowano metodę analizy strukturalnej, w której kładzie się nacisk na budowę kontaminatów ze względu na liczbę i usytuowanie węzłów kontaminacyjnych, rodzaj wyróżnienia graficznego oraz typy kontaminacji frazeologicznych, czyli różnorodność skrzyżowań frazeologizmów: z wyrazem, z innym frazeologizmem, włączenie wyrazu do kontaminacji. W charakterystyce kontaminacji leksykalnych w niniejszej rozprawie szczególnie ważna jest funkcja i cel zabiegów kontaminacyjnych, co ściśle łączy się z sensem powstałych tworów. W opracowaniu materiału zastosowano więc metodę analizy funkcjonalno-pragmatycznej, by wyodrębnić dla potrzeb klasyfikacji dwie zasadnicze funkcje kontaminacji leksykalnych w środkach masowego przekazu: nominatywną i pragmatyczną (poza oczywistymi funkcjami, czyli informacyjną i perswazyjną). Pragmatyka w danej monografii oznacza intencjonalne użycie tworów kontaminacyjnych w celu wywołania określonych reakcji u adresata (np. komizmu, złości, oburzenia, zadowolenia). Wpisuje się w nią również sposób zapisu kontaminatów (wyróżnienia graficzne) celem przyciągnięcia uwagi odbiorcy oraz stosunek autora do przedstawianej rzeczywistości, czyli ekspresja (żart, ironia, aprobata i in.). Pragmatyka kontaminatów związana jest z ich sensem, który budują komponenty kontaminacji. W objaśnieniach znaczenia (sensu) tworów kontaminacyjnych stosuje się zatem metodę definicji kognitywnej, opartej nie tylko na wiedzy słownikowej, encyklopedycznej, lecz także na wiedzy poznawczej, asocjacjach i skojarzeniach (zob. podrozdział 2.1). Ponieważ analizie podlega materiał pochodzący z dwóch języków, co oznacza pewne porównania dotyczące preferencji zabiegów strukturalnych lub rodzaju ekspresji autorskiej w obu językach, dlatego też zastosowano w monografii metodę porównawczą.

Twory kontaminacyjne nazywane są w pracy kontaminatami, okazjonalizmami i neologizmami. Termin „kontaminat” sugerował Stanisław Grabias, analogicznie do pojęć „derywacja” i „derywat” (zob. Grabias 1970: 117, przyp. 1). Okazjonalizm, jak zauważa J. Ziemska, «[...] возникают не по правилам. Они реализуют творческую индивидуальность и живут не сериями, но одиночками»

(Земская 2007: 181). Badaczka nazywa wytwory procesu kontaminacji właśnie okazjonalizmami (zob. ibidem: 191). Krystyna Chruścińska z kolei, powołując się na literaturę radziecką, stwierdza, iż okazjonalizmami nazywane są w niej „neologizmy tworzone doraźnie, dla potrzeb konkretnego tekstu, mające zwykle charakter ekspresywny” (Chruścińska 1978: 73). Cytując E. Chanpirę, badaczka podaje następującą definicję okazjonalizmu: „[...] wyraz nieznaný językowi utworzony według nieproduktywnego lub mało produktywnego modelu słowotwórczego w celu zwykłej komunikacji, zwykłego nazwania (nominacji), jak i w celu artystycznym” (ibidem). Z kolei Anna Graszek-Tańska nazywa okazjonalizmami nowotwory ekspresywne, które są efektem świadomej pracy autora. Tworzone są dla szybkich, chwilowych celów komunikacyjnych i pozostają faktami danej sytuacji komunikacyjnej (zob. Грашек-Таньска 2003: 71). Wśród najważniejszych ich cech autorka wyróżnia: funkcjonalną jednorazowość⁷, niestandardowość, indywidualność tworzenia, przywiązanie do kontekstu i ładunek ekspresji⁸ (zob. ibidem: 72). «Эти слова способны передать уникальность, свежесть, тонкие оттенки смысла и экспрессии, что бессильны иногда воплотить обычные слова» (ibidem: 73). Według badaczki, im słabszy przejaw ekspresywności, tym mniej w słowie okazjonalności (ibidem). Zebrane w pracy przykłady kontaminatów odpowiadają przedstawionej pokrótce charakterystyce okazjonalizmów. Należy jednak zaznaczyć, iż są wśród nich także formacje ogólnie znane i stosowane, np. *Болливуд*, *Берлинале*, *makabreska*, *tacierzyństwo* i in., które nie są przywiązane do kontekstu i można je rozszyfrować poza nim. Tego typu jednostki trudno nazwać okazjonalizmami (jest ich w pracy niewiele). W takim samym znaczeniu jak okazjonalizmy formacje kontaminacyjne nazywane są neologizmami⁹.

⁷ Badaczka zauważa jednak możliwość powtarzania okazjonalizmów przez różne osoby, co w efekcie może doprowadzić do tego, iż w sprzyjających warunkach okazjonalizmy te staną się faktami językowymi (zob. Грашек-Таньска 2003: 72, przyp. 3).

⁸ Podobne cechy okazjonalizmów wymienia A. G. Łukow, który wyróżnia także: przynależność okazjonalizmów do języka mówionego, nieodtwarzalność, pochodność, fakultatywność nominacji i in. (zob. Лукков 1976: 11).

⁹ Choć np. N. G. Babienko dokonuje rozgraniczenia okazjonalizmów jako nowotworów mowy (речевые новообразования) od neologizmów jako nowych słów w języku (zob. Бабенко 1997, rozdział I, pkt 1.3). W niniejszej pracy neologizmy utożsamiane są z okazjonalizmami jako nowości językowe, świeże, zwracające uwagę, szokujące, intrygujące. Nie są to neologizmy, które zagoszczą w języku i zostaną skodyfikowane w słownikach neologizmów. Są to nowości chwilowe, związane z daną sytuacją komunikacyjną, chwilową informacją.

Okazjonalizmy kontaminacyjne są godne uwagi ze względu na ich fenomen semantyczny, czyli pomnożenie sensów w jednym słowie. W oszczędnej formie przekazana jest zarówno wielopłaszczyznowa informacja, jak i stosunek autora do opisywanej rzeczywistości. W ten sposób autor kreuje obraz tej rzeczywistości, czyli obraz świata, najczęściej o ujemnej aksjologizacji.

Próba zbadania struktury połączonej z fenomenem sensu neologizmów kontaminacyjnych, co nierozdzielnie jest związane z ich nacechowaniem oraz funkcją w tekście, dokonuje się w dwóch zasadniczych częściach pracy – strukturalnej (w rozdziale 1) oraz semantyczno-pragmatycznej (w rozdziale 2). W pracy występują też podrozdziały, traktujące m.in. o języku w mediach oraz charakteryzujące pojęcie kontaminacji leksykalnej. Część zasadniczą rozdziału 2 rozprawy poprzedzono przybliżeniem pojęć sensu i znaczenia, definicji kognitywnej i konotacji oraz rozumienia pragmatyki językowej, w tym pragmatyki kontaminacji leksykalnych. Szczegółowe informacje o sposobie klasyfikacji i opisu materiału zawarte są we wprowadzeniach do każdej z dwóch zasadniczych części pracy.

Pewne aspekty dotyczące struktury, semantyki i pragmatyki kontaminacji leksykalnych prezentowałam we wcześniejszych artykułach. Niniejsza rozprawa pozwala zweryfikować poprzednie wnioski, uzupełnić je, a przede wszystkim potwierdzić pogląd o powszechności i niezwykłości zjawiska językowego, jakim jest kontaminacja leksykalna.

1. Stan badań¹⁰

Zagadnienia kontaminacji leksykalnych omawiane są na gruncie polskim głównie w pracach przyczynkarskich, choć niedawno pojawiła się monografia Katarzyny Dembskiej, charakteryzująca zjawisko kontaminacji w języku rosyjskim pod względem struktury, ekspresji, związku z innymi procesami językowymi oraz funkcjonowania w sferze frazematyki i reklamy (Dembska 2011). Oprócz wspomnianej książki, z polskich i rosyjskich prac traktujących o kontaminacji (czy też omawiających to zagadnienie wśród wielu innych), cenne dla rozważań (zwłaszcza w kontekście interpretacji pojęcia w lingwistyce oraz ustalenia jego

¹⁰ Wymienione poniżej pozycje z zakresu kontaminacji leksykalnej (wyrazowej i frazeologicznej) to tylko istotna część prac, które umożliwiły zbadanie tego zjawiska. Pozostałe figuruje w stosownych przypisach z pełnym zapisem w bibliografii.

definicji) były opracowania D. Ochmann (1997; 2004; 2009), S. Grabiasa (1970), W. Cienkowskiego (1978), Z. Zagórskiego (1973; 1985; 1988), A. Nagórko (2007), D. Buttler (2001), H. Kardeli (2006), J. Ziemskiej (Земская 2007), W. Z. Sannikowa (Санников 2002), O. M. Łaszkiwicz (Лашкевич 2005), W. Salajewa (Салаяев 2003), N. A. Nikoliny (Николина 1993) i in. Szczególnie cenną dla analizy struktury kontaminacji była praca D. Ochmann (1997).

Z prac, które w niniejszej rozprawie miały wpływ na przemyslenia związane ze sposobem pojmowania kontaminacji frazeologicznej oraz wyróżnienia odpowiednich jej typów, należy wymienić przede wszystkim rozważania D. Ochmann (1997), B. Kudry (2001), A. M. Babkina (Бабкин 1970) oraz L. I. Rojzienzona i I. W. Abramca (Ройзензон, Абрамец 1969). Pojęcie frazeologizmu obowiązujące w monografii pomogła sprecyzować koncepcja frazematyki W. Chlebdy (2003).

Spośród innych opracowań na temat kontaminacji, bezpośrednio niewykorzystanych w pracy, warto zwrócić uwagę na rzadko podejmowane (szczególnie w językoznawstwie polskim) badania kontaminacji syntaktycznej (Klich 1934; Мирошникова 2002; Ионова 2010; Пекарская 1995a; 1995b; 1998), aspektu stylistycznego kontaminacji (Пекарская 2000) czy też na kontaminacje w obrębie antroponimów (Długosz 1988; Selimski 2000).

W rozważaniach na temat roli konotacji oraz definicji kognitywnej w tworzeniu sensu kontaminacji pomocne były prace J. Bartmińskiego, A. Pajdzińskiej, L. Jordańskiej i I. Mielczuka oraz A. Nagórko, zawarte w zbiorze *Konotacja* z 1988 r. Pragmatyczny wymiar kontaminacji przewija się w wielu artykułach dotyczących zarówno struktury, jak i semantyki tworów kontaminacyjnych – jako nieodłączny składnik ich formy i treści. Cenne dla niniejszych badań z punktu widzenia pragmatyki były prace z zakresu teorii aktów mowy (Awdiejew 1987; Komorowska 2008; Кобозева 2003; Падучева 1985), systemów pragmatyki formalnej i logicznych aspektów pragmatyki (Tokarz 1991; 1993).

2. Język w mediach

Powstanie danej części rozprawy wynika z potrzeby przybliżenia tych cech języka w mediach, które stworzyły grunt dla powstania kontaminacji językowych. W poniższym fragmencie pracy pragniemy zapoznać czytelnika z takimi mikrokontekstami niniejszego materiału badawczego, jak nagłówki prasowy (największa liczba przykładów), komentarze internautów i wypowiedzi ustne. Chcemy

też zwrócić uwagę na jedną z ważniejszych cech nagłówka prasowego – symbolikę kultury przejawiającą się w szeroko pojętej intertekstualności, którą wyrażają tzw. teksty precedensowe, czyli cytowania. Ze względu na pewne podobieństwo nagłówka do tekstu reklamowego postanowiono pokrótce scharakteryzować także ten rodzaj tekstu.

O języku w mediach zaczęto pisać w związku ze zmianami, jakim musiał ulec sposób przekazu informacji po 1989 r. wraz ze zmianą ustroju społeczno-politycznego. Zmiany te sprowadzały się „przede wszystkim do odrzucenia dotychczasowego, obecnego w mediach, języka propagandy Polski Ludowej, tzw. nowomowy¹¹, języka, którego główną funkcją było takie kształtowanie myślenia obywateli, by postrzegali rzeczywistość zgodnie z obowiązującą wówczas ideologią, by mieli taki obraz świata, który odpowiadał rządzącym” (Kudra 2008: 55).

W Związku Radzieckim początek przemian przypada na okres pieriestrojki w połowie lat 80.: «*Перестройка* в Советском Союзе половины 80-ых годов – это начало коренных общественно-политических преобразований, которые принесли средствам массовой информации свободу слова и шансы открытой дискуссии на актуальные темы» (Грашек-Таньска 2000: 509).

W języku publicystyki rosyjskiej zachodziły podobne zmiany, jak w języku polskich mediów, o czym pisze A. Graszek-Tańska: „Nie ma wątpliwości, że współczesna ruszczyzna obszaru komunikacji publicznej z całą swoją mocą odzwierciedla intensywność złożonych, często bolesnych przeobrażeń, jakich w ostatniej dekadzie XX wieku doświadczało społeczeństwo rosyjskie. Na początku lat 90. mamy do czynienia ze zjawiskiem prawdziwie euforycznego „rozbrajania nowomowy”, negocjowania bezdusznej, zakłamanej, patetycznej *официальщины*” (Graszek-Tańska 2005: 105).

Zmiany te dotyczyły wypierania szablonowych, sztywnych, „ciężkich” wyrażen językiem świeżym, jasnym, ekspresywnym: «Язык публицистики, освобожденный от цензуры, изменяет свое «дубовое» звучание в сторону свежих, убедительных, ясных оценивающих и экспрессивных выражений» (Грашек-Таньска 2000: 510).

Na temat zmian w języku mediów po 1989 r. powstało wiele opracowań. Bogatą ich listę zawiera m.in. artykuł Barbary Kudry *O języku w mediach – uwagi*

¹¹ O „rozbrajaniu nowomowy” w Polsce pisze m.in. I. Kamińska-Szmaj w swojej monografii *Słowa na wolności* (2001: 3–37). Na temat nowomowy zob. także Pisarek 2007: 356–368.

ogólne (zob. Kudra 2008). Wśród nowych zjawisk językowych w tekstach medialnych autorka wymienia przede wszystkim: synkretyzm stylistyczny (silna tendencja do potoczności i internacjonalizacji), synkretyzm estetyczny (groteskowość, wielogłosowość, dystans ironiczny, karnawalizacja, agresja), transgeniczność, interaktywność i interakcyjność oraz kreatywność (zob. Kudra 2008: 55). Rosyjscy badacze języka mediów oraz polscy autorzy, piszący o języku w rosyjskich mediach, wśród charakterystycznych jego cech podkreślają m.in. synkretyzm stylistyczny, intertekstualność, grę słów, używanie języka pospolitego, żargonizmów (zob. Казак 2006; Сковородников 2004), ekspresywność, innowacje słowotwórcze (zob. Бекетова 2006), niekonwencjonalność, odważne korzystanie z leksyki nienormatywnej, łamanie utartych schematów, upowszechnienie nowej stylistyki utrzymanej w manierze *stiobu* (zob. Graszek-Tańska 2005: 105–106) i in.

Nowe zjawiska językowe w mediach są następstwem tzw. demokratyzacji w języku¹². W rosyjskiej literaturze przedmiotu nowe cechy języka mediów po okresie pieriestrojki określa się też mianem refleksów postmodernistycznej stylistyki, przy założeniu, że rosyjski postmodernizm «соединяет в себе несоединимое, элитарен и эгалитарен одновременно, использует язык массовой культуры, предельно политизирован и очень часто манифестируется через радикальные, подчеркнута эпатарующие приемы» (Сковородников 2004: 68–69).

W danym podrozdziale zwracamy uwagę jedynie na wybrane, istotne dla tematu niniejszej rozprawy, zjawiska we współczesnym języku mediów, które sprzyjały powstaniu kontaminacji. Jednym z nich, bodajże najważniejszym, z którym związane są inne zjawiska umożliwiające kontaminację, jest upotocznienie języka w mediach.

Jak zgodnie podkreślają badacze, w komunikacji medialnej zaczęto używać języka potocznego, żywego, spontanicznego, który stał się „antidotum na język ‘komunikacji megafonowej’, jednokierunkowej, tzw. transmisji, z bierną postawą odbiorcy, ważnym ogniwem procesu komunikacji” (Kudra 2008: 55–56). Przyczyna takiego stanu rzeczy wydaje się prosta: formy właściwe językowi potocznemu należą do najbardziej zrozumiałych środków językowych. „Język potoczny jest językiem konkretnego” (Pisarek 2007: 235). Użycie go w dyskursie publicznym budzi „uznanie dla autentyczności, świeżości, prawdziwości. Przeciętny Polak

¹² O demokratyzacji w języku mediów zob. np. Kudra, Kudra 2006; Солганик 2003; Покровская 2005.

z uznaniem myśli o osobie publicznej, która mówi *tak jak on* – jasno, zrozumiale, konkretnie. Z wyrozumiałością spotka się też słowo dosadniejsze, dwuznacznie sformułowane, rubaszny humor” (Kita 2007: 41).

Język potoczny w rosyjskich mediach z elementami nieprzygotowanej, spontanicznej, nieoficjalnej mowy jest uosobieniem swobody, wyzwolenia się (раскованность, раскрепощенность) (zob. Шайдорова 2008: 150).

Potoczny właściwy językowi codziennemu, przeniesione do tekstów oficjalnych, są nacechowane ekspresywnie, zwykle negatywnie, co stanowi o atrakcyjności artykułów. Najbardziej „sprzedają się” bowiem teksty z przewagą informacji negatywnej, komunikatów-sensacji, co potwierdzają badacze rosyjscy: «Одним из основных признаков современного газетного текста, характеризующим его прагматическую направленность, является его способность быть востребованным, хорошо продаваемым – а значит с преобладанием негативной информации, сообщений-сенсаций» (Покровская 2005: 69).

Ważną rolą języka mediów jest nawiązanie i podtrzymywanie kontaktu z adresatem (funkcja fatyczna), przyciąganie jego uwagi chwilowo aktualną informacją. Realizację funkcji fatycznej umożliwia podanie informacji w sposób prosty, zrozumiały, ciekawy i intrygujący. Taki sposób przekazu zapewnia język potoczny, który „daje złudzenie bliskości, zmniejszenia dystansu między nadawcą i odbiorcą” (Kudra 2008: 56). Innymi słowy „jako środek perswazji potoczny, czyli leksemy potoczne, służą przełamywaniu dystansu między nadawcą i odbiorcą, kreują wizerunek nadawcy jako kogoś bliskiego, pozwalają przeciwstawić się językowej sztampie” (Wojtak 2010: 27).

Z upotocznieniem języka w mediach wiąże się ważna ich funkcja, sprzyjająca powstawaniu kontaminacji leksykalnych. Chodzi o uatrakcyjnienie przekazu, które przejawia się w wizualizacji treści informacji oraz kreatywności językowej, czyli innowacjach słowotwórczych¹³.

„Wizualizacja – to koncentrowanie uwagi odbiorców na obrazie, sięganie po bodźce wzrokowe” (Kudra 2008: 58). Sprawia ona, że odbiorcę komunikatu intryguje przede wszystkim jego forma, a nie treść¹⁴. Forma (odpowiedni krój,

¹³ Innowacje słowotwórcze określane są m.in. mianem nowotworów ekspresywnych, okazjonalizmów (zob. Грашек-Ганьска 2003), słowotwórstwa ekspresywnego i okazjonalnego (Бекетова 2008), słowotwórstwa pragmatycznego (Kudra 2011) itp. Do innowacji słowotwórczych należy zaliczyć także kontaminacje leksykalne.

¹⁴ Na temat wizualizacji semantyki jako jednego ze sposobów zapisu we współczesnych tekstach, zob. Piętkowa 1996.

wielkość, kolor czcionki, znaki graficzne, dekompozycja) zatrzymuje wzrok adresata na komunikacie, który w efekcie zostaje odczytany, a w ślad za nim pełny tekst artykułu. Zjawisko to jest widoczne zwłaszcza w prasie, głównie w gazetach przeznaczonych dla masowego odbiorcy, czyli tabloidach, w których odpowiednio uatrakcyjniony poprzez wizualizację nagłówek występuje wraz z towarzyszącym mu kolorowym zdjęciem.

Uatrakcyjnieniu przekazu medialnego służy także kreatywność językowa twórców wypowiedzi polegająca na tworzeniu nowych jednostek językowych (innowacje leksykalne i frazeologiczne) według określonych modeli słowotwórczych lub poprzez kontaminację. Autorów innowacji językowych w mediach można określić mianem językowych wynalazców (zob. Wojtak 2010: 127), którzy schlebiają swoją inwencją potrzebom i gustom odbiorcy, dostarczając mu informacji, jej interpretacji i rozrywki w jednym¹⁵. Językowymi wynalazcami są dziennikarze, a także osoby publiczne, wypowiadające się w mediach, twórcy tekstów reklam, internauci. Najszersze spektrum działalności językowych wynalazców daje się zauważyć w nagłówkach prasowych.

2.1. Nagłówek prasowy

Jak podkreślają badacze języka mediów, tekst artykułu zaczyna się od jego nazwy, czyli nagłówka, który jest kompasem orientującym czytelnika w kolumnie gazety¹⁶ (zob. Свистельникова 2008: 167).

¹⁵ Taki sposób przekazu informacji wykreował nowe zjawisko gatunkowe, tzw. inforozrywkę, którą, w odniesieniu do tematu niniejszej rozprawy, należy rozumieć jako połączenie informacji z uatrakcyjnieniem jej przekazu poprzez wizualizację i kreatywność językową. Inforozrywka posiada też inny wydźwięk – jako „połączenie informacji z szeroko pojętą rozrywką – zabawą, żartem, piosenką, ale też chęcią szokowania odbiorcy, udramatyzowaniem przekazu, nadaniem mu sensacyjnego charakteru” (Kudra 2008: 58).

¹⁶ Do nagłówek prasowych można porównać tzw. ozdobniki telewizyjnych programów informacyjnych, w których kolorowemu zdjęciu za plecami prezentera towarzyszy napis (np. w programie „Fakty” TVN), a także podpisy na pasku na dole ekranu (w programie „Wiadomości” TVP1 czy „Panorama” TVP2), gdyż anonsują one informacje, podobnie jak nagłówek, w sposób zwięzły i często oryginalny. W polskim materiale badawczym rozprawy występuje wiele tego typu przykładów. Używając skrótu myślowego, oba typy tekstów nazywamy „ozdobnikami telewizyjnymi”.

Według Walerego Pisarka, nagłówek prasowy to „[...] wydrukowany tytuł (wraz z ewentualnymi nadtytułami) wypowiedzi, działu lub rubryki w czasopiśmie” (cyt. za: Pałuszyńska 2006: 9). Zaliczany jest do subkategorii nazw własnych (zob. Gajda 1987) jako swojego rodzaju etykieta tekstu (zob. Аулова 2008: 160). Może nim być słowo, związek wyrazowy, zdanie, frazeologizm itp. W procesie komunikowania, jak zaznacza W. Pisarek, pełni „nie tylko funkcję oznaczania pojedynczych indywiduów właściwą nazwom własnym, ale przede wszystkim funkcję informowania o samym desygnacie, precyzując treść artykułu lub uwydatniając główną myśl, nastrój” (cyt. za: Stawnicka 2000: 207).

Jako tekst o tekście nagłówek, aby był efektywny, powinien spełniać, według rosyjskiej literatury przedmiotu, pięć kryteriów: być zauważalny, zdolny zainteresować, emocjonalny, zrozumiały i konkretny (zob. Михайкина 2013: 79).

Współczesny nagłówek, jak twierdzą rosyjscy badacze języka mediów, w odróżnieniu od często pozbawionych oblicza, nieinformacyjnych, szablonowych nagłówek systemu totalitarnego, jest nastawiony na nasilenie funkcji informacyjnej. Przyjmuje on niezwykłą formę, staje się oceniający, ekspresywny, reklamowy; informuje, nastawiając na określoną percepcję materiału prasowego (zob. Покровская 2005: 70). Nierzadko wyraża stosunek autora oraz redakcji do opisywanych treści, a także woła autora w swojej sile illokucyjnej¹⁷. Tendencja do nasilenia informacyjności nagłówek prasowych przejawia się często, jak utrzymuje Grigorij Sołganik, w zamianie nagłówek nominatywnych – czasownikowymi. Według tego badacza intrygująca, reklamowa funkcja nagłówek prasowych odchodzi na drugi plan, gdyż nagłówek ma za zadanie przede wszystkim w jak najbardziej jasny i lakoniczny sposób przedstawić treść materiału prasowego (zob. Солганик 2003). Powyższa teza polemizuje z poglądami na ten temat niektórych polskich medioznawców, którzy, jak np. Maria Wojtak, w nawiązaniu do kreatywności autorów tekstów medialnych podkreślają, iż wytworzone przez nich

¹⁷ Informacyjną funkcję nagłówka oraz jego siłę illokucyjną potwierdza definicja A. A. Sałonowa: «Заголовок в газете, [...] – единица коммуникативная, он кратко информирует читателя о содержании газетного материала, осведомляет о значении, характере и степени важности событий, отразившихся на страницах газеты. По заголовку статьи, репортажа, фельетона, корреспонденции часто можно судить об отношении автора к описываемым событиям, о позиции редакции» (Сафонов 1981: 205).

nowości w znacznej ilości pojawiają się „w tytułach, które mają za zadanie przede wszystkim zatrzymać uwagę czytelnika, a dopiero potem o czymś komunikować czy coś oceniać” (Wojtak 2010: 132)¹⁸.

Oczywiście można w tym miejscu dyskutować, która z funkcji nagłówka jest ważniejsza – informacyjna czy reklamowa. Wydaje się, że obie są jednakowo ważne, gdyż nagłówek ma informować o temacie artykułu, a jednocześnie ma zachęcić do jego lektury, powinien więc być oryginalny i atrakcyjny, aby przyciągnąć uwagę czytelnika. Jak słusznie zauważają rosyjscy badacze języka mediów, funkcja informacyjna nagłówka nasiliła się wraz z pojawieniem się podtytułów, poprzedzających przeczytanie i analizę proponowanej informacji. Ogólnie bowiem wiadomo, że gazetę czyta się niekiedy tylko po nagłówkach (zob. Покровская 2005: 70).

„Wśród nagłówków tekstów publicystycznych prasoznawcy wyróżniają: 1) nagłówki wiadomości prasowych, których zadaniem jest maksymalnie informować czytelnika w atrakcyjny sposób o treści tekstu [...]; 2) tytuły właściwych tekstów publicystycznych, które informowanie łączą z wyrażeniem ideologicznych, propagandowych itp. aspektów treści tekstu, ujawniając myśl przewodnią, nastawienie autora itd. [...]”¹⁹ (Gajda 1987: 87).

Można mówić o co najmniej dwóch zasadniczych funkcjach nagłówka prasowego: informacyjnej i pragmatycznej²⁰. Obie mają istotny wpływ na percepcję informacji przez adresata. Funkcja informacyjna polega na zwięzłym poinformowaniu czytelnika o treści artykułu. Informacja powinna być przekazana w sposób zrozumiały i konkretny. Jeśli tytuł jest zbyt ogólny, powinien go uzupełniać podtytuł. Funkcja pragmatyczna, nazywana też funkcją reklamową, propagandową, ekspresywną, emocjonalną, społeczną, stylistyczną, przejawia

¹⁸ Badaczka przyznaje też, iż nie brak „tytułów, które funkcjonują jako komunikaty o funkcji autotelicznej”, nawiązującej do praktyk typowych dla literatury (Wojtak 2010: 132).

¹⁹ W zebranych materiale badawczym niniejszej rozprawy występują oba rodzaje nagłówków.

²⁰ W rosyjskiej literaturze przedmiotu tradycyjnie wyróżnia się trzy podstawowe funkcje nagłówków prasowych: nazewniczo-informacyjną, reklamowo-ekspresywną i graficznie-wyróżniającą (номинативно-информативная, рекламно-экспрессивная и графически-выделительная) (zob. Сафонов 1981: 205). Jako pierwszą wymienia się też funkcję informacyjno-orientującą (информативно-ориентирующая) (zob. Свистельникова 2008: 167).

się w oddziaływaniu nagłówka na odbiorcę²¹ (zob. Gajda 1987: 85). Głównym zadaniem funkcji pragmatycznej nagłówka jest zainteresowanie czytelnika, zachęcenie go do przeczytania reklamowanego artykułu, ułatwienie koncentracji uwagi na tym, co najistotniejsze dla nadawcy (temu służą, oprócz tytułu głównego, nadtytuł i podtytuł) oraz, co zostało już zaakcentowane wyżej, przedstawienie stosunku autora do opisywanych treści i, niejako, zachęcenie adresata do jednomyślności z autorem. „Realizuje tę funkcję bardzo szeroki repertuar środków językowych (konstrukcje nominalne i werbalne, pytania, rozkazy, pytania-odpowiedzi, zdania niepełne, różnorodne środki leksykalne) i pozajęzykowych (środki typograficzne, prozodyczne itp.)” (Gajda 1987: 85).

Obie funkcje nagłówka często konkurują, przeplatając się ze sobą. Bywa też i tak, że jedna z nich dominuje, spychając drugą na dalszy plan. Jeśli dominującą jest funkcja pragmatyczna, to jej efektywność tkwi w komunikatywnej jasności tytułów publicystycznych, lakonizmie, ekspresywności, ścisłości i pełności przekazu treści²² (zob. Gajda 1987: 87).

Funkcja pragmatyczna nagłówka prasowego, a także innych form wypowiedzi w mediach, realizuje się m.in. poprzez celowe tworzenie okazjonalizmów drogą kontaminacji wyrazowej, graficznej (wizualizacji) i frazeologicznej.

Jedną z cech nagłówka prasowego jest szeroko pojęta intertekstualność wyrażana za pomocą tzw. tekstów precedensowych, czyli cytowań. Dla nasilenia pragmatycznego oddziaływania danych tekstów wykorzystuje się je w zmienionej postaci jako okazjonalizmy kontaminacyjne.

2.2. Teksty precedensowe

Szeroko rozumiana frazeologia²³ w danej pracy obejmuje, oprócz tradycyjnych frazeologizmów, przysłów, porzekadeł czy też połączeń o charakterze terminologicznym, nazewniczym, skrzydlate słowa, a wśród nich jednostki określane

²¹ Ta cecha zbliża nagłówek prasowy ze sloganem reklamowym, o czym dokładniej zob. Stawnicka 2000: 208.

²² Nie zawsze jednak nagłówek można nazwać efektywnym czy profesjonalnym. Bywają bowiem tytuły nieudane, o obniżonym zabarwieniu emocjonalnym, z tzw. destrukcyjną grą językową, które przynoszą odwrotny do oczekiwanego efekt (zob. Михайкина 2013: 79).

²³ Dokładne omówienie typów związków wyrazowych zaliczanych do frazeologii w niniejszej monografii znajduje się w podrozdziale 1.3. *Kontaminacje frazeologiczne*.

po rosyjsku jako tzw. «прецедентные тексты», czyli precedensy, teksty precedensowe²⁴ nazywane też cytatami, cytowaniami. Należą do nich: tytuły filmów, książek, bajek, piosenek, wierszy (także cytaty z nich), programów telewizyjnych, hasła polityczne, hasła epoki radzieckiej, imiona bohaterów mitologicznych, historycznych, literackich, postaci fantastycznych, imiona i nazwiska znanych osób, teksty reklam, wypowiedzi polityków, sentencje łacińskie, cytaty biblijne itp. (*А был ли мальчик?*, *Елена Прекрасная*, *Мои университеты*, «*Страшная месть*», *Donald Tusk*, „*przecież mi żal...*”, „*Bój to jest nasz ostatni*”, „*Złoto dla zuchwałych*” itp.).

Zawierają się one w pojęciu intertekstualności rozumianej jako „świadome cytowanie”, „dialog między tekstami” i „wzajemne oddziaływanie na siebie różnych typów wewnątrztekstowych dyskursów” (zob. Сковородников 2004: 69).

Fenomen precedentności doczekał się wielu opracowań w rosyjskiej literaturze przedmiotu (zob. np. prace J. N. Karaulowa, W. W. Krasnych, I. W. Zacharenko, D. B. Gudkowa i in.), ale, jak się wydaje, pojęcie to najpełniej wyjaśnia definicja J. N. Karaulowa: «Назовем прецедентными тексты, (1) значимые для той или иной личности в познавательном или эмоциональном отношении; (2) имеющие сверхличностный характер, то есть хорошо известные и широкому окружению данной личности, включая ее предшественников и современников; (3) обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности» (Карaulов 1987: 216).

Jak zauważa Anna Aułowa, można mówić zarówno o precedensach dla wąskiego (rodzinny, studencki itp.) i szerokiego kręgu ludzi, jak i o tekstach będących precedensem przez stosunkowo krótki czas (np. tekst reklamowy) (zob. Аулова 2008: 161).

Należy podkreślić, iż tekst staje się precedensem dopiero w procesie komunikacji. Percepcja i rozumienie nagłówków – tekstów precedensowych stają się możliwe jedynie wtedy, gdy czytelnik pamięta dany tekst i potrafi porównać jego sens z treścią artykułu prasowego czy informacji w telewizji i stwierdzić ich tożsamość i różnice.

²⁴ W polskiej nomenklaturze językoznawczej nie odnotowano pojęcia „teksty precedensowe”. Jest to więc dosłowny przekład terminu rosyjskiego, którym posługujemy się w niniejszym opracowaniu.

Teksty precedensowe, jak już wcześniej wspomniano, umieszczane są przede wszystkim w nagłówkach prasowych, ale nie brak ich też w ozdobnikach telewizyjnych. W tekście artykułu występują rzadziej. Pojawiają się zarówno w niezmienionej postaci, jak i w przekształconej, zdekonstruowanej, „odświeżonej” formie. Należy zauważyć, że większość precedensów w tekście publicystycznym, wypełniając funkcję pragmatyczną, występuje w przekształconej postaci, m.in. pod wpływem kontaminacji (np. *moi **шуниверситеты**, мертвые туши, пожар-птица, Жан-Клод-Рамзан, a przecież mi żar...*, *cała wiedza w ręce mas, palikotowcy wszystkich krajów łączcie się, Hulajże Jezuniu* itp.).

Wykorzystanie tekstów precedensowych w prasie czy telewizji staje się czynnikiem łączącym autora i adresata, nastawionym na współpracę komunikacyjną pomiędzy nimi. Obaj, poprzez obcowanie (tworzenie i percepcję) z cytatami, wydają się wykształconymi, błyskotliwymi ludźmi, połączonymi wspólnotą interesów. Nagłówek-cytat stawia bowiem przed czytelnikiem nie lada zadanie – odgadnięcie pochodzenia cytatu, jego autora, przyczyny użycia w nagłówku, jego związku z tekstem. Jeszcze więcej zagadek kryje w sobie przekształcona postać cytatu, gdyż trzeba odgadnąć jego formę wyjściową, przyczynę transformacji, powiązania przekształconej formy cytatu z tekstem artykułu.

Niezrozumienie intencji precedensu w nagłówku przez czytelnika może wywołać jego konsternację czy nawet irytację i wtedy powstaje ujemny efekt komunikacji («минус-эффект коммуникации») (zob. Аулова 2008: 166). Aby tego uniknąć, dziennikarze eksponują powszechnie znane cytaty pochodzące z kultury masowej²⁵. Tendencję taką widać też w opiniotwórczych gazetach społeczno-politycznych.

Jedną z odmian tekstów precedensowych jest tekst reklamowy (realizujący, podobnie jak nagłówek, funkcję reklamową), na który warto zwrócić uwagę ze względu na obecność tego typu przykładów (odpowiednio zmodyfikowanych) w materiale badawczym rozprawy.

²⁵ Dziennikarze posługują się też cytatami pochodzącymi z poezji czy literatury pięknej (najczęściej tytułami utworów). Ogrywając, nierzadko je deprecjonują. Często bowiem tego typu teksty służą do przedstawienia banalnej, prymitywnej treści. Dla dziennikarzy ogrywających podobne cytaty nie ma znaczenia podniosły czy tragiczny charakter tekstów wyjściowych. Ważna jest tylko rozpoznawalność skrzydlatych fraz. Czytelnik zwróci bowiem uwagę na znane mu cytaty i ucieszy go błyskotliwość i mistrzostwo stylistyczne współczesnego autora.

2.3. Tekst reklamowy

Jak twierdzi Teresa Giedz, „reklama jest jednym z elementów działań marketingowych, zmierzających do wytworzenia postawy odbiorcy przychylniej w stosunku do przedmiotu reklamy, a w konsekwencji spowodowania, by odbiorca nabył oferowany przez reklamodawcę towar lub skorzystał z proponowanej usługi. Tekst reklamowy jest zatem przykładem tekstu o charakterze perswazyjnym, za pomocą którego nadawca usiłuje wpływać na zachowania odbiorcy” (Giedz 2003: 129).

Perswazyjne użycie języka w reklamie uczynił tematem swej książki prof. Jerzy Bralczyk²⁶, który twierdzi, że reklama zachęcająca do kupna towaru jest również towarem, „który trzeba – jak najlepiej – sprzedać” (Bralczyk 2004: 9).

Język, jako najskuteczniejszy środek nakłaniania, jest najważniejszym elementem reklamy. Toteż od tego, w jaki sposób język zostanie ukształtowany przez nadawcę jako tworzywo zależy w dużym stopniu skuteczność, czyli sprzedawalność reklamy. „Sprawdzenie skuteczności każdego komunikatu językowego jest względnie proste: na to, czy efekt został osiągnięty wskazuje reakcja adresata-odbiorcy” (ibidem: 11). Reakcja ta zależy od cech językowych tekstu reklamowego, spośród których „bodaj najczęściej wymienia się atrakcyjność, sugestywność, zrozumiałość, łatwość zapamiętywania, zwięzłość i oryginalność” (ibidem: 37).

Wśród wymienionych wyżej cech komunikatu reklamowego warto wskazać dwie, bezpośrednio związane z przyczyną, dla której materiał praktyczny rozprawy stanowią też (choć w niewielkiej liczbie) teksty reklamowe²⁷. Cechami tymi są atrakcyjność i oryginalność²⁸. One właśnie w dużej mierze

²⁶ Na temat wybranych problemów dotyczących perswazji w najnowszej polskiej reklamie zob. też Kopertowska 2000.

²⁷ Do tekstów reklamowych w pracy, oprócz właściwej reklamy, zostały też zaliczone teksty o charakterze poradniczym jako spełniające warunek perswazyjności, sugestywności, atrakcyjności i oryginalności, np. *Ешь в оба* (o produktach spożywczych, które są bardzo zdrowe dla naszego wzroku), *Надо крепко заБАНить!* (o zdrowotnym działaniu łaźni parowej na organizm człowieka) i in. Teksty takie pochodzą głównie z rosyjskich mediów.

²⁸ Cechy te zostały połączone ze sobą, choć w opinii J. Bralczyka atrakcyjność tekstu reklamowego leży w sferze doznań subiektywnych, gdyż, także w swoim wymiarze formalnym, zależy bardziej od „zindywidualizowanego odbioru tekstu niż od spostrzegalnych zjawisk językowych”, natomiast oryginalność można stwierdzić metodą porównań, gdyż stanowi o niej „niepowtarzalność zastosowanych środ-

decydują o perswazyjności, a co za tym idzie – sprzedawalności tekstu reklamowego. Twórcy reklam prześcigają się więc w pomysłach na oryginalny i atrakcyjny tekst reklamowy. O oryginalności reklamy stanowi kreatywność i pomysłowość jej twórców w zakresie języka²⁹. Mają oni świadomość istnienia różnych środków językowych, które można wykorzystać w reklamie. Jak to plastycznie przedstawił J. Bralczyk, jeden z wymiarów świadomości językowej nadawcy reklamy można zawrzeć w pytaniach: „Co w ogóle mogę zrobić w języku? Jakie środki językowe mam do dyspozycji? Co mogę stworzyć nowego: nowe słowo, nowy, oryginalny związek frazeologiczny? Jak korzystać z tego, co już istnieje, na przykład jako fragment dzieła literackiego?” (Bralczyk 2004: 11).

Środki językowe to chwyt przyciągający, często rozśmieszający adresata/odbiorcę³⁰, a zarazem wymagający od niego wykonania pewnych operacji myślowych w celu zrozumienia sensu reklamy. Do stosowanych w tekstach reklamowych technik i środków językowych należy dowcip językowy (zob. Giedz 2003), stanowiący rodzaj gry językowej z odbiorcą poprzez dwupłaszczyznowość, dwuplanowość semantyczną, czyli poprzez swoisty rodzaj kalamburu. Jedną z oryginalnych możliwości realizacji dowcipu językowego w tekście reklamowym jest tworzenie w nim okazjonalizmów leksykalnych i frazeologicznych przy pomocy kontaminacji³¹ (*KATARstrofa* ‘reklama kropli na katar „Otrivin Max”, *Dead Mopoz* ‘reklama samochodów Mazda 3 MPS i Seat, dla których nie straszne są opady śniegu i mróz’). Chętnie stosowanym, bo zauważalnym, przyciągającym uwagę, typem kontaminacji w reklamie jest kontaminacja graficzna, której figury „burzą linearny porządek

ków językowych” (Bralczyk 2004: 37). Według badacza oryginalność reklamy zbliża ją do dzieła sztuki (ibidem: 45).

²⁹ Oryginalność w reklamie, jak zauważa J. Bralczyk, ma charakter funkcjonalny, toteż inwencja autorów nie jest nieograniczona. Komunikaty reklamowe, często powtarzane w mediach, stają się normotwórcze, stąd ich autorzy muszą kierować się zasadami poprawności języka, by nie upowszechniać norm językowo niepoprawnych (zob. Bralczyk 2004: 45).

³⁰ J. Bralczyk rozróżnia pojęcia adresata i odbiorcy: „adresat to odbiorca zamierzony, wyznaczony przez tego, kto komunikat nadaje; odbiorca to ten, do kogo komunikat rzeczywiście trafia” (Bralczyk 2004: 11).

³¹ O kontaminacji frazeologicznej we współczesnych tekstach reklamowych pisze m.in. D. Kopertowska (2001). Kontaminacji w reklamie poświęca jeden z rozdziałów swej monografii K. Dembska (2011: 99–113).

lektury i konwencję zapisu, przekształcając się w tzw. słowa-‘matrioszki’ [...], możliwe do deszyfrowania jedynie wizualnie” (Kudlińska-Stępień 2005: 133).

Kontaminację graficzną można uznać za „kalambury oparte na homonimii wyrazów i częściek wyrazowych” (Giedz 2003: 133). Wyróżniony graficznie wyraz, będący najczęściej nazwą własną reklamowanego towaru, ukrywa się wewnątrz wyrazu pospolitego, nakładając się na homonimiczną mu częśćkę wyrazową, np. *Куда **ПРОСОЧИТЬСЯ** на отдых?* (reklama Soczi jako rosyjskiego kurortu nr 1). „Dowcipom tego rodzaju mogą towarzyszyć różnorodne zniekształcenia postaci graficznej wyrazu, nawet zapis jego części łąciną, zgodnie z oryginalną pisownią nazwy. Nietypowa ortografia przyciąga uwagę odbiorców i potęguje efekt komiczny” (ibidem: 134), np. *п**RAVO** HA BИBИOP* (reklama samochodu Toyota RAV4).

Wyróżnienie graficzne w reklamie zbliża ją z nagłówkiem prasowym, co zauważa Jadwiga Stawnicka, porównując nagłówek – który ma „informować o temacie artykułu, ma być oryginalny i atrakcyjny, zachęcić do lektury wypowiedzi i wyrazić jej ideę przewodnią” (Stawnicka 2000: 208) – do sloganu reklamowego, mającego zachęcić do przeczytania tekstu głównego reklamy i pełniącego funkcję wprowadzającą (zob. ibidem).

Wskazane powyżej techniki i środki językowe stanowią o oryginalności reklamy, a także o jej atrakcyjności. Punktem wyjścia uczyniliśmy bowiem dowcip językowy (mieszczący w swoim pojęciu żart, humor), który dla większości odbiorców jest na pewno czynnikiem zwiększającym atrakcyjność przekazu (choć nie zawsze przekłada się to na sprzedawalność reklamy i produktu).

Przykłady tekstów reklamowych z oryginalnym w nich zabiegiem kontaminacji leksykalnej są niewielką częścią materiału badawczego niniejszej pracy, co może świadczyć o tym, że kontaminacja w reklamie jest zabiegiem stosowanym rzadziej niż w innych gatunkach tekstu. Wynika to, jak przypuszcza K. Dembska, „być może z konieczności jej właściwego odczytania przez odbiorcę, przeprowadzenia swoistego procesu myślowego, pozwalającego w efekcie rozwiązać ‘zagadkę’” (Dembska 2011: 112).

Chociaż kontaminacja nie jest dominującym sposobem przekazu treści reklamowej, to jednak obecność jej wytworów w komunikatach reklamowych świadczy o powszechności danego zjawiska językowego w różnych typach tekstów.

2.4. Komentarze internautów. Wypowiedzi ustne

Materiał badawczy rozprawy stanowią też komentarze internautów oraz wypowiedzi ustne zgromadzone w znacznie mniejszej liczbie niż teksty nagłówków prasowych czy ozdobników telewizyjnych.

Komentarze internautów dotyczą aktualnych wydarzeń społeczno-politycznych podanych w wiadomościach na stronie www.onet.pl oraz <http://news.mail.ru>. Są to spontaniczne, anonimowe repliki podpisane pseudonimem. Ich autorzy to osoby zróżnicowane zarówno pod względem wiekowym, intelektualnym, jak i zawodowym (o czym można czasami przeczytać lub domyśleć się z wypowiedzi). Niektóre komentarze zdradzają wiedzę autora na temat naszej najnowszej historii oraz odczytanie. Inne są prostackie, płytkie, często nie na temat. Wszystkie wypowiedzi łączy jedno – emocje i ekspresja wyrażające się w indywidualnej ocenie rzeczywistości. Przejawiają się one m.in. w okazjonalizmach kontaminacyjnych, w których komponentami są często nazwiska polityków i innych znanych osób, np. *Palikmiot*, *Nabieralski*, *Żydcieński*, *tfufusk*, *Komoruski*, *Путлер* itp. Często stosowanym typem skrzyżowania w komentarzach polskich internautów jest kontaminacja graficzna z wykorzystaniem skrótów wiodących partii politycznych, czyli PO (Platforma Obywatelska) i PiS (Prawo i Sprawiedliwość). Skrótownice te zostają wyeksponowane w różnych wyrazach, w których zastępują homonimiczną im częstkę, np. *desPOta*, *głuPOle*, *POlitycy*, *sPiSkowcy*. Częstotliwość występowania kontaminatów z określonym skrótowcem zależy od „sympatii” politycznej internautów. Zarówno kontaminacje nazwisk, jak i kontaminacje graficzne z wyróżnionymi skrótami wspomnianych partii politycznych są nacechowane pejoratywnie, deprecjonująco w stosunku do danych osób lub partii, ośmieszają je, niekiedy obrażają. W komentarzach rosyjskich internautów (jest ich niewiele) pojawiają się ogólnie znane okazjonalizmy ekspresywne (oprócz wspomnianego *Путлер*): *прихватизация*, *прихватизатор*, *дeрмократия* itp.

Kontaminaty w komentarzach internautów pod względem ekspresji i emocji są podobne do tych z wypowiedzi ustnych polityków, dziennikarzy i innych znanych osób. Wypowiedzi ustne z kolei są spontanicznym komentarzem do prezentowanych informacji, wydarzeń, czyichś słów itp. (choć w wypowiedziach dziennikarzy prowadzących program informacyjny są one częścią tekstu, który odczytują³²), np. – *Obraniak*, o którym możemy mówić **Dobraniak**, bardzo **Do-**

³² Można się o tym przekonać, wchodząc na stronę internetową danego programu informacyjnego, na której w wersji pisemnej widnieje tekst dziennikarski.

braniak (wyp. reżysera Janusza Zaorskiego, FTVN), – *To jest, o czym wielokrotnie mówiłem, typowe dla Józefa Oleksego, takie józiolenie* (wyp. Leszka Millera, FTVN), – *Kto chciał mieć w Polsce drugi Budapeszt, niech popatrzy na Węgrów. Wiktora Orbana ochrzcili tam Wiktatorem* (wyp. dziennikarki Justyny Pochanke, FTVN), – *Miejsce Francji u boku Angeli Merkel zajmie Polska, a nowy duet będzie nazywał się, uwaga, Mertusk* (wyp. dziennikarza Piotra Kraśko, WTVPI).

Kontaminacje w wypowiedziach ustnych pozbawione są jednej z głównych cech stanowiących o ich atrakcyjności – wizualizacji, przejawiającej się w grafii. Atrakcyjność tę musi zastąpić fonia, czyli brzmienie, fundujące ciekawą formację zbudowaną na efektownym połączeniu fonetycznym, z odpowiednim sensem. Wydaje się, że przedstawione wyżej i im podobne, zawarte w pracy, kontaminacje warunki te spełniają.

3. Charakterystyka kontaminacji leksykalnej w lingwistyce

3.1. Aspekt strukturalny³³

W literaturze językoznawczej poświęconej kontaminacji występuje wiele definicji tego pojęcia³⁴. Powtarzającym się w nich określeniem, obrazowo przedstawiającym dane zjawisko językowe od strony formalnej, jest: ‘krzyżowanie się wyrazów’³⁵, czasami też ‘połączenie, zbitcie, stopienie, skojarzenie, zmieszanie’. Tak więc pod względem struktury kontaminacja interpretowana jest jako: typ wyrazu złożonego, stanowiącego „połączenie dwóch lub więcej wyrazów w całości lub częściowo [...]” (Cienkowski 1978: 354), „skrzyżowanie dwóch słów, obywające się bez udziału afiksów” (Nagórko 2007: 205), „rodzaj kompozycji

³³ Niektóre z przytoczonych poniżej interpretacji struktury kontaminacji występują też u K. Dembskiej (2011: 26–30).

³⁴ W niniejszym podrozdziale rozważane będzie pojęcie kontaminacji leksykalnej w rozumieniu łączenia się dwóch wyrazów, inaczej niż w tytule rozprawy.

³⁵ Potwierdzeniem popularności tego określenia kontaminacji jest tytuł *Krzyżowanie wyrazów* dla rozdziału IV monografii Tadeusza Grzebieniowskiego *Słownictwo i słotwórstwo angielskie*, traktującego o kontaminacji nazywanej w językoznawstwie angielskim *blend* lub *blending*, *portmanteau word*, *telescope word* (Grzebieniowski 1995: 209). Z kolei Witold Cienkowski uważa, że termin *skrzyżowanie* jest nieprecyzyjny dla określenia kontaminacji, więc „[...] metodologicznie bardziej celowe wydaje się ograniczenie jego użycia i stosowanie do jednego z wyodrębnionych typów tego, co dotychczas nazywa się *kontaminacją*” (Cienkowski 1978: 353–354).

polegającej na krzyżowaniu jednostek leksykalnych” (Grabias 1981: 120, podobnie, zob. Ochmann 1997: 132), stopienie się dwóch wyrazów w jedną formę słowną (zob. Buttler 2001: 108), „mieszanka” leksykalna od ang. *blending* (zob. Juszczak 2006: 191), połączenie się dwóch słów, w wyniku czego powstaje trzecie słowo – okazjonalizm (zob. Земская³⁶ 2007: 191), stop dwóch słów lub ich części³⁷ (zob. Санников 2002: 164), szczególna odmiana złożenia z nałożeniem międzywyrazowym³⁸ – jako częstym przypadkiem kontaminacji (zob. Николаина 1993: 102), przetasowanie się dwóch lub więcej fragmentów komunikacyjnych³⁹ (zob. Гаспаров 1996: 91) czy też „formacja składająca się z dwu lub więcej

³⁶ J. Ziemska uważa kontaminację za jeden z typów abrewiacji (zob. Земская 1992: 51). Badaczka opisuje ten typ w swojej pracy z 1973 roku, nie nazywając go jeszcze kontaminacją: «В последнее время формируется еще один вид аббревиатур. Производное составляется из начала первого слова и конца последнего: *ра[дио стан]ция – рация, мо[торизованный] отель – мотель, мо[то велоси]пед – мопед [...]*» (Земская 1973: 272–273). W przypisie natomiast objaśnia: «Этот способ словообразования называют ‘вставочным’ или ‘телескопическим’» (ibidem: 273).

³⁷ Nazywając kontaminację stopem (ros. *сплав*) dwóch słów lub ich części, Władimir Sannikow zauważa jednocześnie, że lepszym określeniem byłoby słowo *скорнение* (termin W. Chlebnikowa) lub hybryda (zob. Санников 2002: 164). Termin *скорнение* z kolei, polegający na połączeniu w jednym słowie sensów rdzeni słów, tj. sensów „nazwy” i „obrazu”, J. Ziemska przypisuje analogii w tworzeniu okazjonalizmów i za najbardziej bliski mu typ słowotwórstwa okazjonalnego uważa właśnie kontaminację (zob. Земская 2007: 182–183).

³⁸ Według J. Ziemskiej nałożenie międzywyrazowe, ros. *междусловное наложение*, uznawane za jeden z typów kontaminacji np. przez W. Sannikowa (zob. Санников 2002: 164) czy włączane do formalnej klasyfikacji kontaminacji przez S. Grabiasa jako formacje powstałe przez skrzyżowanie pełnych form obydwu komponentów (zob. Grabias 1970: 122–123), nie należy do kontaminacji, gdyż różni się od niej sposobem tworzenia. W nałożeniu międzywyrazowym, jak twierdzi badaczka, «слова накладываются, наезжают друг на друга [...] конец одного является началом другого», np. *каламбурильщики* (*каламбур* + *бурильщики*), natomiast w kontaminacji «часть одного слова устраняется, т.е. не входит в окказионализм, но остается в том фоне, который служит двойному осмыслению окказионализма», np. *профанакторий* (*профанация* + *профилактика*) (Земская 2007: 191–192). G. N. Alijewa nałożenie międzywyrazowe uważa za sposób tworzenia tzw. teleskopizmów, czyli jednej z odmian kontaminacji (zob. Гетманская 2008). Z kolei I. S. Ułuchanow nałożenie międzywyrazowe, nazwane przez niego też połączeniem międzywyrazowym (*междусловное совмещение*), uznaje za jeden z prostych okazjonalnych sposobów słowotwórstwa, nie nazywając go kontaminacją (zob. Улуханов 1996: 52).

³⁹ Definicja ta charakteryzuje kontaminację w kontekście asocjacyjnego współdziałania między tzw. fragmentami komunikacyjnymi: «Сущность этого приема

elementów struktury językowej, pogwałcająca ‘klasyczne’ reguły morfologiczne operujące na morfemach lub słowach” (Kardela 2006: 202).

Nierespektowanie reguł morfologicznych w łączeniu się słów w kontaminacji często powtarza się w literaturze przedmiotu, o czym zaświadcza następujące cytaty: „Dobór komponentów jest w tym wypadku mniej lub bardziej zdeterminowany dźwiękowym podobieństwem wyrazów, możliwe uszczuplenie ich formy zwykle nie respektuje granic morfologicznych, zaś węzeł kontaminacyjny ma strukturę fonologiczną, nie morfologiczną” (Ochmann 2004: 26); „Nowa forma reprezentuje na pierwszy rzut oka połączenie powstałe z przypadkowego ucięcia części wyrazów wyjściowych, które bynajmniej nie pokrywają się z budową morfologiczną słów” (Nagórko 2007: 205); «Это явление [контаминация – прыур. К. Р.] обычно сопровождается нарушением словообразовательных норм и правил сочетаемости слов» (Щепин 1978: 66).

3.1.1. Węzeł kontaminacyjny

W polskich opracowaniach na temat struktury kontaminacji uznaje się często obligatoryjność tzw. węzłów kontaminacyjnych⁴⁰, czyli wspólnych części wyrazów wyjściowych kontaminacji. Potwierdza to S. Grabias w swojej definicji: „Pod względem budowy formalnej, kontaminacja jest rodzajem kompozycji

состоит в том, что два или несколько КФ [fragment komunikacyjny – tłum. К.Р.], сопряженных по форме и кругу употребления, не просто модифицируют свои очертания по аналогии друг с другом, но ‘перетасовываются’ более радикальным образом, так что раздробленные компоненты всех этих КФ сосуществуют в сознании говорящего субъекта все вместе, в виде некоего калейдоскопического целого» (Гаспаров 1996: 91).

⁴⁰ Pojęcie węzła kontaminacyjnego występuje w polskich opracowaniach na temat kontaminacji. Po raz pierwszy użył go S. Grabias w pracy *Kontaminacje we współczesnym języku polskim. Próba charakterystyki* (Grabias 1970: 120). Autor dokładnie opisał sposób tworzenia i funkcje węzła kontaminacyjnego: „Węzeł kontaminacyjny powstaje przez wyodrębnienie z fonologicznego składu komponentów takich samych fonemów i połączenie ich we wspólną dla nich obydwu częśćkę strukturalną. [...] Węzeł kontaminacyjny, podobnie jak ‘węzeł morfologiczny’ w derywatach, jest elementem, w którym następuje zatarcie ostrej granicy między składnikami kontaminacji. W związku z tym w strukturze kontaminacji granica ta rozszerza się na cały węzeł i on właśnie pełni tu funkcję delimitacyjną. Węzeł jest więc nie tylko elementem wiążącym formy komponentów, lecz także rozgraniczającym ich udział w strukturze kontaminacji” (ibidem: 120–121).

polegającej na zespoleniu całych form wyrazowych lub ich części w jedną całość formalną na zasadzie węzła lub węzłów kontaminacyjnych” (Grabias 1970: 120).

Występowanie węzłów kontaminacyjnych uważa się czasami za warunek uznania kontaminacji: „wyrazy łączą się w kontaminacji w taki sposób, że w wyrazie nowym występują tzw. *węzły kontaminacyjne* (*węzły morfologiczne*) stanowiące jeden lub kilka wspólnych ciągów lub pojedynczych elementów fonicznych wyrazów wyjściowych kontaminacji. Węzły kontaminacyjne są konieczne do uznania złożenia za kontaminację” (Cienkowski 1978: 354). Takie kontaminacje Witold Cienkowski nazywa *kontaminacjami właściwymi*. Jednakże nie uznaje on jednocześnie obligatoryjności węzłów kontaminacyjnych, potwierdzając istnienie tzw. kontaminacji z węzłem zerowym, czyli bezwęzłowych, uważając je wręcz za zjawisko częstsze od tzw. kontaminacji węzłowych: „W ogóle wszakże, jak się wydaje i co jest zrozumiałe, konstrukcje słowotwórcze tego typu [czyli z węzłem zerowym – przyp. K. R.] nie są w języku polskim wcale rzadkością czy wyjątkiem; wydaje się ponadto, że są one typem o wiele częstszym, niż tzw. *kontaminacje węzłowe*” (ibidem: 353). Kontaminacje z węzłem zerowym badacz określa mianem *złożeń skrótowych*, „w których morfemy składowe uległy – przeważnie mechanicznemu – skróceniu” (ibidem: 355). Wydaje się, iż, zarówno w kwestii obligatoryjności węzłów kontaminacyjnych, jak i uznania kontaminacji z węzłem zerowym, W. Cienkowski zajmuje stanowisko zbliżone do poglądów S. Grabiasa⁴¹, który, co prawda, przyznaje istnienie kontaminacji z węzłem zerowym, jednakże, ze względu na znikomą ich liczbę w swoim materiale badawczym, w ogólnej klasyfikacji pomija je (zob. Grabias 1970: 121).

Nieobligatoryjność występowania węzłów kontaminacyjnych podkreśla też Zygmunt Zagórski, który z kolei nie zgadza się ze stanowiskiem S. Grabiasa, uznającego formacje z węzłem zerowym za typ marginalny: „Sprawą dyskusyjną jest traktowanie tworów kontaminowanych z jednym lub z wieloma węzłami kontaminacyjnymi (z cechą mającą wyróżniać kontaminację) i tworów kontaminowanych z tzw. węzłem zerowym. Ten ostatni typ tworów kontaminowanych (tzn. bez węzłów kontaminacyjnych) występuje często w różnych językach. Nie można więc zgodzić się z S. Grabiasem, że jest to typ marginalny” (Zagórski 1988: 96). Badacz ten w pewien sposób rozstrzyga kwestię uznania bądź nieuznania

⁴¹ Potwierdza to Z. Zagórski: „Zbliżony do stanowiska S. Grabiasa jest pogląd W. Cienkowskiego” (Zagórski 1985: 76).

kontaminacji bezwęzłowych: „Można przyjąć, że węzły kontaminacyjne nie są niezbędnym elementem w procesie kontaminacji” (Zagórski 1985: 76).

Danuta Buttler również potwierdza możliwość tworzenia kontaminacji z węzłem zerowym: „Podobnie jednak jak istnieją złożenia bez wewnętrznego elementu łączącego (interfaksu), np. *nocleg*, czasem z ucięciem części jednego członu (*skórguma*) albo nawet obu członów (*želbet*), mogą też powstawać formacje skontaminowane o węzle zerowym i o uproszczonej postaci fonetycznej komponentów, np. żartobliwe *kapcylinder* (*kap[elusz] + cylinder*)” (Buttler 1989: 429–430).

Istnienia kontaminacji bezwęzłowych nie kwestionuje także D. Ochmann, która, przyznając wszakże, iż oba komponenty kontaminacji najczęściej mają wspólny element (węzeł), uzasadnia jednocześnie przyjęcie określonej definicji kontaminacji⁴² dla analizy materiału w swoim artykule *Prasowe kontaminacje leksykalne (Analiza strukturalna)* m.in. „równoprawnym traktowaniem kontaminacji z węzłem zerowym”⁴³ (Ochmann 1997: 132). Badaczka proponuje kontaminacje bezwęzłowe uznać za złożenia kontaminacyjne (zob. Ochmann 2009: 296; 2011: 122).

Kontaminacje z węzłem zerowym występują także w opracowaniach rosyjskich lingwistów, np. *рация* <*радио + станция*>, *мопед* <*мото + велосипед*>, *бионика* <*биология + электроника*> (zob. Саляев 2003: 149), *трудоголик*, *вещеголик*, *покупкоголик*, *Кремльгейт*⁴⁴ (zob. Николина 1993: 103).

⁴² Według D. Ochmann zawsze punktem wyjścia do identyfikacji kontaminacji jest analiza budowy tworu, czyli, według badaczki, „kontaminacja leksykalna jest rodzajem kompozycji, polegającym na skrzyżowaniu (przeważnie) dwu całych lub fonicznie uszczuplonych jednostek leksykalnych w jedną całość strukturalną, najczęściej zawierającą cząstkę wspólną dla obu komponentów (węzeł)” (Ochmann 1997: 132).

⁴³ Następstwem uznania kontaminacji bezwęzłowych przez D. Ochmann jest zaliczenie do takowych kontaminacji frazeologizmu z wyrazem, który zajmuje miejsce jakiegoś komponentu (takie kontaminacje konsekwentnie uważane są za innowacje frazeologiczne przez Stanisława Bąbę (1989), zob. też podrozdział 1.3. *Kontaminacje frazeologiczne*).

⁴⁴ Podobne twory, uważane za kontaminacje, nazwane przez N. A. Nikolinę modelami słowotwórczymi charakteryzującymi się odtwarzalnością we współczesnym języku (zob. Николина 1993: 103), w polskiej literaturze przedmiotu, przede wszystkim w pracach D. Ochmann, uznawane są za formy powstałe drogą analogii, czyli realizacji określonego modelu słowotwórczego, która jednak, pomimo

3.2. Aspekt semantyczny

Przedstawiona wyżej charakterystyka kontaminacji wyjaśnia technikę jej tworzenia. Jest ona niewątpliwie istotna w procesie analizy strukturalnej kontaminacji leksykalnych. Tymczasem bardzo ważnym, a niedostatecznie zgłębnym, aspektem kontaminacji jest jej strona znaczeniowa⁴⁵, co zdają się potwierdzać głosy lingwistów: «Структурные особенности контаминаций изучены достаточно хорошо, семантика же их еще освещена недостаточно» (Ильцова 2001); «Необходимость специального исследования семантики производного слова диктуется несколькими обстоятельствами. С одной стороны, в силу логики развития самой лингвистики на первый план выходят проблемы, связанные с содержательной стороной языковой системы. С другой стороны, семантические особенности производных слов менее известны, чем их формальные характеристики» (Лашкевич 2005: 99).

Charakterystykę semantyczną (a także strukturalną) kontaminacji na gruncie polskim przeprowadził S. Grabias⁴⁶. Według badacza, pod względem semantycznym kontaminacje stanowią albo wypadkową znaczeń obydwu komponentów, albo kontynuują znaczenie jednego z nich (zob. Grabias 1970: 127). Semantyce kontaminacji, a w szczególności kontaminacyjnej proveniencji wyrazów poświęcił swoją pracę *Жизнь выразов в языке польском* Jan Otrębski⁴⁷

pokrewieństwa z kontaminacją, jest od niej odróżniana, por. formy *sznapsgate*, *pracoholik*, *seksoholik*, *mlekoholik*, *zakupoholik*, *sklepooholik*, *internetholik*, *stodyczoholik* (zob. Ochmann 2004: 31).

⁴⁵ Wydaje się, iż uwaga polskich badaczy zjawiska kontaminacji skupia się (przynajmniej do tej pory) głównie na jej stronie formalnej (zob. np. prace D. Ochmann, Z. Zagórskiego, W. Cienkowskiego). W rosyjskiej literaturze przedmiotu natomiast zauważa się więcej, w porównaniu z polską, publikacji poświęconych semantyce kontaminacji w różnych jej aspektach (zob. np. Саляев 2003; Гребнев 1985; Гетманская 2008; Лашкевич 2005 i in.).

⁴⁶ Jeden z polskich badaczy zjawiska kontaminacji W. Cienkowski uważa analizę kontaminacji leksykalnych przeprowadzoną przez S. Grabiasa za najpełniejszą i najgruntowniejszą (zob. Cienkowski 1978: 352). Jednakże S. Grabias, jak sam zaznacza, przy zbieraniu materiału kierował się kryterium strukturalnym (zob. Grabias 1970: 120). Jego definicja kontaminacji jest więc z założenia definicją strukturalną.

⁴⁷ D. Ochmann uważa, że temu autorowi kontaminacja w dużej mierze zawdzięcza swoją złą sławę (zob. Ochmann 2009: 293), pomimo, a może właśnie dlatego, iż był on jej bodaj najgorętszym zwolennikiem. Pisał bowiem: „Prawie we wszystkich artykułach, poświęconych wyrazom polskim stwierdzam, że źródłem tych

(1948). Według niego proces kontaminacji jest możliwy „tylko wtedy, gdy odnośne wyrazy posiadają jakiś wspólny element znaczeniowy, albo, inaczej się wyrażając, kojarzą się ze sobą pod względem znaczeniowym” (ibidem: 248).

Definicje kontaminacji w pracach polskich językoznawców, podobnie jak u cytowanego wyżej J. Otrębskiego, podkreślają bliskość znaczeniową⁴⁸ krzyżujących się wyrazów lub połączenie semantyki obydwu komponentów w powstałej formacji, uznając za kontaminację: „skrzyżowanie elementów składowych dwu istniejących wyrazów, z jakiegoś znaczeniowego względu do siebie zbliżonych, w trzeci, nowy” (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1965: 191), skrzyżowanie dwu (często podobnych semantycznie i/lub formalnie) elementów w rezultacie czego powstaje element trzeci (zob. Zagórski 1973: 133), „skrzyżowanie (zmieszanie, zbitcie, stopienie) dwu jednostek, dające w efekcie jedną nową [...]”, na podstawie podobieństw fonetycznych lub (oraz) względów semantycznych (Ochmann 1997: 132), spłynięcie ze sobą nazw na podstawie realnego podobieństwa desygnatów (zob. Doroszewski 1962: 257), połączenie się w leksem dwóch słów, w wyniku czego powstaje formacja włączająca w swoje znaczenie semantykę każdego z komponentów kontaminacji (zob. Калишан 1996: 165), kojarzenie wyrazów „zupełnie przygodne z punktu widzenia formy słowotwórczej, ale za to bynajmniej nieprzypadkowe, jeśli chodzi o treść [...]” (Buttler 2001: 109), amalgamat, czyli „konceptualną integrację, zachodzącą w kontaminacjach na ich biegunie semantycznym” (Kardela 2006: 202).

W językoznawstwie rosyjskim semantyczny aspekt kontaminacji charakteryzuje ją przede wszystkim jako kontaminację znaczeń komponentów, a więc: innowację kontaminowanej struktury i semantyki, gdzie w znaczeniu kontaminacji przeplatają się znaczenia obydwu słów wyjściowych (zob.

wyrazów jest kontaminacja [...]” (Otrębski 1948: 247), „Kontaminacja była czynnikiem twórczym zawsze, odkąd istnieje język ludzki. Ilekroć człowiek tworzył nowy wyraz, opierał się na materiale już istniejącym, czyli sięgał do niezawodnej kontaminacji” (ibidem: 249), „właściwe etymologizowanie to nic innego, jak stwierdzenie kontaminacyjnego charakteru odnośnego wyrazu” (ibidem: 250). Wobec podobnego podejścia do etymologii wyrazów polskich praca J. Otrębskiego doczekała się krytyki Witolda Doroszewskiego w artykule *Kontaminacja a derywacja*, w którym zarzuca się autorowi *Życia wyrazów...* zamęt pojęciowy, irracjonalizm i subiektywizm w badaniach etymologicznych (zob. Doroszewski 1962: 256–257).

⁴⁸ Bliskość znaczeniowa wyrazów tworzących kontaminację okazuje się sprawą dyskusyjną, zwłaszcza, jak się wydaje, w kognitywnej teorii gry słów wyzwalającej skojarzenia oparte na homofonii różnego stopnia (zob. Juszczak 2006: 192).

Ильясова 2001); idiomatyczne pomnożenie sensów (zob. Николина 1993: 104); mieszaninę semów w nowym słowie-hybrydzie⁴⁹ (zob. Салеев 2003: 149); organiczny związek dwóch odrębnych leksemów i, odpowiednio, dwóch aspektów pojęciowych (zob. Сопова 2007: 13); nakładające się na siebie znaczenia składników kontaminacji, w wyniku czego powstaje jedno jakościowo nowe, nacechowane stylistycznie znaczenie, włączające wszystkie pozostałe znaczenia (zob. Гетманская 2008); stop znaczeń dwóch słów⁵⁰ (zob. Санников 2002: 167); sposób połączenia słów, w którym część jednego z nich nie wchodzi do okazjonalizmu, lecz pozostaje w tym tle, które służy do podwójnej interpretacji nowotworu – taki sposób powstania okazjonalizmów nazywa się też kalamburowym (zob. Земская 2007: 191–192); sposób słowotwórstwa, w którym znaczenie słowa pochodnego zawiera w całości lub częściowo znaczenia tworzących je elementów (zob. Лашкевич 2005: 99); połączenie znaczeń kontaminujących słów i ekspresywnego „dodatku” (odcienia żartobliwości, ironii, groteski, parodii itp.) (zob. Щепин 1978: 69); bliskość asocjacyjną kontaminujących elementów (Розенталь, Теленкова 1976; Филин 1979: 113–114); tożsamość lub podobieństwo semantyczne nowo powstałej jednostki (tu: frazeologicznej) w wyniku połączenia bliskich znaczeniowo jednostek (zob. Бабкин 1970: 104).

W charakterystyce semantycznej kontaminacji podkreśla się zbieżność znaczenia kontaminatów ze znaczeniem frazeologizmów oraz ważną rolę kontekstu w określeniu sensu jednostek kontaminacyjnych realizujących się głównie w mowie: «Контаминированные слова всегда характеризуются фразеологичностью семантики. Их понимание требует опоры на контекст или определенную ситуацию [...]» (Николина 1993: 104); «Рассматриваемые образования [контаминационные – przyp. K. R.] – явление по преимуществу речевое. Поэтому они, как правило, получают определенный смысл лишь в данном контексте, в данной речевой ситуации» (Щепин 1978: 69).

Kontaminacja, będąca połączeniem znaków i kontekstów, często rozpatrywana jest jako rezultat gry językowej (zob. np. Николина 1993: 104; Сопова 2007:

⁴⁹ Na temat pojęcia *hybryda* wypowiada się m.in. K. Dembska, nie uznając kontaminacji za hybrydę „w sensie dosłownym” (Dembska 2011: 27, przyp. 3).

⁵⁰ Podobna interpretacja semantycznego aspektu kontaminacji u W. Sannikowa powstała w kontekście odniesienia do „etymologii ludowej”, a ściślej – wskazania różnic między pojęciem „etymologii ludowej” a kontaminacją. Różnice te dotyczą właśnie strony znaczeniowej (zob. Санников 2002: 167).

12–14; Санников 2002: 164–167; Рябкова 2009; Саляев 2003: 149; Graszek-Tańska 2005: 106–109) czy nawet jako jeden z odrębnych typów gry językowej (zob. Ильясова 2001). Przykłady okazjonalizmów w niniejszej rozprawie zdają się potwierdzać ten pogląd⁵¹.

3.3. Przyczyny powstawania kontaminacji

W literaturze przedmiotu (zob. np. Zagórski 1985) wśród przyczyn powstawania kontaminacji wymienia się m.in.: cele stylizacyjne z kontaminowanymi tworam i żartobliwymi, tło patologiczne (np. chwilowe kontaminacje związane z afazją⁵²), niemające podłoża patologicznego chwilowe zaburzenia w realizacji systemu językowego (np. pewien typ przejęzyczeń⁵³, sporadyczne błędy językowe⁵⁴), tzw. „niepewność lingwistyczną”, która rodzi kontaminacje na podłożu

⁵¹ Okazjonalizmy kontaminacyjne pochodzące z „żywej mowy”, czyli języka mediów, są przede wszystkim rezultatem gry językowej, często kalamburami, co potwierdza J. Ziemska, nazywając ten rodzaj „produkcji” okazjonalizmów kalamburowym (o czym wspomniano w podrozdziale 3.2. *Wstępu* do niniejszej pracy). Istotę kalamburu badał m.in. W. Sannikow, który określił go następująco: «[...] шутка, основанная на смысловом объединении в одном контексте либо разных значений одного слова, либо разных слов (словосочетаний), тождественных или сходных по звучанию, либо псевдо-синонимов, либо псевдо-антонимов» (Санников 1995: 57). Jak podkreśla badacz, «в каждом каламбуре кроме прямого, буквального смысла есть добавочный смысл, иногда довольно убогий, иногда довольно богатый, [...]» (ibidem: 59). W kontaminacji, z uwagi na specyfikę struktury tworów, łączących dwa (czasami trzy) różne jednostki leksykalne, kalambur należy dostrzec właśnie w połączeniu w jednej formie zbieżnych fonetycznie słów oraz ich sensów, co prowadzi do podwójnej interpretacji okazjonalizmu. Należy zauważyć, że gra językowa w kontaminacji ma na celu wywołanie nie tylko efektu komicznego, lecz także rodzi ekspresję innego rodzaju – aprobatę, dezaprobatę, ironię, satyrę, pogardę i in.

⁵² Na temat kontaminacji jako jednego z typów błędów w mowie ustnej afatyków zob. Maruszewski 1966: 109–111; Kordyl 1968: 121.

⁵³ O tzw. przejęzyczeniach kontaminacyjnych zob. np. Klemensiewicz 1969: 34–35.

⁵⁴ Za błędy językowe czy wręcz wykojeżenia w kontekście łączliwości idiomatycznej niesłusznie uważane są np. skrzyżowania dwu różnych związków frazeologicznych, czyli kontaminacja frazeologiczna (zob. Buttler, Kurkowska, Satkiewicz 1982: 222, 224–225). Podobnie, w kategoriach naruszenia normy i błędów językowych, rozpatrują kontaminację frazeologizmów (a także konstrukcji składniowych) W. A. Ickowicz i B. S. Szwarckopf (zob. Ицкович, Шварцкопф 1971: 95).

podobieństwa znaczeniowego i formalnego wyrazów⁵⁵, „oddziaływanie na siebie elementów różnych systemów cząstkowych sąsiadujących ze sobą gwar, dialektów itd.” (ibidem: 70–71).

3.4. Inne nazwy kontaminacji, typy

Kontaminacja – jako sposób słowotwórstwa jest różnie nazywana⁵⁶. Według rosyjskiej badaczki N. A. Nikoliny, «для обозначения этого способа образования в современной науке нет еще устоявшегося, общепринятого термина: используются термины ‘телескопия’⁵⁷, ‘наложение’, ‘гибридизация’, ‘аддитивный способ словообразования’, наконец, ‘контаминация’, последний термин представляется наиболее предпочтительным» (Николина 1993: 102).

W gramatyce kognitywnej dla kontaminacji jako zespolenia przestrzeni mentalnych, zachodzącego w sferze semantyki danego zjawiska, stworzono pojęcie amalgamatu (zob. Kardela 2006: 202).

Wyróżnia się kilka typów kontaminacji. Według S. Grabiasa, „mówi się o kontaminacji wyrazów, związków frazeologicznych, konstrukcji składniowych,

A. I. Mołotkow także traktuje kontaminację frazeologizmów jako rezultat typowych błędów językowych: «К типовым ошибкам, которые часто отмечаются как в устной речи говорящих на русском языке, так и в письменной речи, в языке художественной и публицистической литературы, относятся контаминированные образования» (Молотков 1977: 202). Wspomniano o tym we *Wstępie* w odniesieniu do postrzegania kontaminacji jako zjawiska negatywnego.

⁵⁵ O przejawach tzw. „niepewności lingwistycznej” zob. Furgalska, Lebda, Warchała 1982: 70. Podobieństwo znaczeniowe i formalne wyrazów tworzy np. kontaminacje: *na węglu jednak słyniemy* (*na węglu stoimy + z węgla słyniemy*), *poszedłem do nauki w charakterze zduna* (*poszedłem do terminu, szkoły + na nauki, dla nauki*), *życie kulturalne mocno się krzewiło* (*życie kulturalne kwitło + krzewić kulturę*) itp. (zob. ibidem).

⁵⁶ Jak twierdzi Alicja Nagórko, „w polszczyźnie nie przyjęły się inne synonimiczne określenia [kontaminacji], jak ang. *amalgam*, *fusion*, *blending* ‘mieszanka’, franc. *mot-valise*, *portmanteau* czy niem. *Kofferwort*, *Wortverschmelzung* i in.” (Nagórko 2007: 203).

⁵⁷ Na temat terminu *teleskopia* wypowiada się m.in. rosyjska badaczka O. M. Łaszkie-wicz, która pod tą nazwą (określaną też jako zlanie się dwóch słów – *словослияние*) rozumie sposób słowotwórstwa, w którym wyraz pochodny powstaje z połączenia pełnego tematu jednego słowa wyjściowego i uszczuplonego tematu drugiego słowa lub z połączenia uszczuplonych tematów obydwu słów wyjściowych (zob. Лашкевич 2005: 99).

a nawet formantów” (Grabias 1970: 117), czyli o kontaminacji wyrazowej, frazeologicznej (te dwa typy można uznać za kontaminacje leksykalne, jak w niniejszej rozprawie), składniowej i fleksyjnej⁵⁸. Często jednak omawiane zjawisko językowe sprowadza się do dwóch typów: kontaminacji leksykalnej⁵⁹ i frazeologicznej (zob. np. Щепин 1978: 66).

3.5. Zjawiska pokrewne

Kontaminacja utożsamiana jest też z innymi pokrewnymi zjawiskami językowymi: etymologią ludową⁶⁰ (zob. Санников 2002: 167), analogią⁶¹, perintegracją,

⁵⁸ Niezależnie od wymienionych typów kontaminacji, w rosyjskiej literaturze przedmiotu podkreśla się zgłębianie przede wszystkim aspektu morfologicznego i składniowego danego zjawiska, z pominięciem jego stylistyki (zob. Аврасин 2000: 53). Potwierdzeniem prawdziwości danego zarzutu wydaje się rozprawa J. W. Piekarskiej, traktująca właśnie o aspekcie stylistycznym kontaminacji (zob. Пекарская 2000).

⁵⁹ Z. Zagórski, uznając kontaminację za „szeroko rozumianą derywację (więc derywację występującą na różnych poziomach języka)”, podkreśla, że „bardziej uzasadnionym niż termin *kontaminacja leksykalna* jest termin *kontaminacja słowotwórcza* (powstawanie nowych jednostek leksykalnych pewnego typu) w przeciwieństwie np. do *kontaminacji fleksyjnej, składniowej* itd.” (Zagórski 1988: 92). K. Dembska z kolei słusznie zauważa, że „termin *kontaminacja leksykalna* (na określenie zabiegu kompozycyjnego, w wyniku którego powstaje nowa forma) utarł się w literaturze przedmiotu i wydaje się dominujący” (Dembska 2011: 27).

⁶⁰ Rozpowszechnienie terminu „etymologia ludowa”, jak twierdzi S. Grabias (zob. 1982: 75), zawdzięczamy rozprawom Lucjana Malinowskiego zamieszczonym w 3 tomach „Prac Filologicznych” z 1885, 1888 i 1891 r. W bibliografii do niniejszej pracy dysponujemy rozprawami tegoż autora z I i III tomu (zob. Malinowski 1885; 1891). Proces etymologii ludowej został nazwany przez Jana Karłowicza „słoworodem ludowym” (zob. Karłowicz 1878), Witold Doroszewski porównuje go do etymologii dziecinnej (naiwnej) (zob. Doroszewski 1937/38), Jerzy Żebrowski nazywa zniekształceniami językowymi (zob. Żebrowski 1938), natomiast Witold Cienkowski – reinterpretacją etymologiczną (zob. Cienkowski 1972: 10). W. Sanников z kolei uważa etymologię ludową za jeden z typów kontaminacji. Według tegoż autora, etymologia ludowa od strony formalnej przypomina kontaminację. Oba te zabiegi różni aspekt semantyczny: kontaminacja to stop znaczeń dwóch słów, zaś etymologia ludowa próbuje ustalić etymologię słowa (błędna), określić odpowiedniość między formą i treścią wyrazu (zob. Санников 2002: 167).

⁶¹ Związek analogii i kontaminacji dostrzega Ewa Rogowska-Cybulska na przykładzie całej serii młodzieżowych formuł etykietalnych utworzonych przyrostkami

paronimią⁶² (zob. Cienkowski 1978; Zagórski 1988), które, jak zauważa W. Cienkowski, zaciemniają strukturę wyrazów (zob. Cienkowski 1978: 351). Według Barbary Kudry, proces kontaminacji jest też bliski zjawisku aluzji leksykalnej⁶³, zwłaszcza wtedy, gdy kontaminacja leksykalna pojmowana jest jako „skrzyżowanie nie tylko wyrazów, lecz jednostek leksykalnych (całych bądź zdeintegrowanych), obejmujących także frazeologizmy” (Kudra 2001: 129). Jednakże, jak słusznie zaznacza autorka, „tym, co może różnić kontaminację od zjawiska aluzji leksykalnej, są komponenty kontaminacji, na które składają się konkretne jednostki leksykalne skrzyżowane ze sobą w taki sposób, by można było wyróżnić tzw. węzeł kontaminacyjny (jeden lub więcej). [...] W zjawisku aluzji leksykalnej natomiast nie zawsze nadawca kieruje uwagę odbiorcy na konkretne leksemy”⁶⁴ (Kudra 2001: 130–131).

Z kolei D. Ochmann uważa, że „kontaminacyjności nie należy utożsamiać z analogią czy aluzją”, gdyż „cechą podstawową pozostaje tu jednostkowość, rozumiana jako odniesienie strukturalne i znaczeniowe do dwu konkretnych wyrazów, bez wytworzenia się znaczenia ogólnego, kategoriałnego” (Ochmann 2009: 297).

W związku z istnieniem innych, podobnych do kontaminacji zjawisk zachodzi obawa o precyzyjne odróżnienie od nich kontaminacji. Trudności w takim rozgraniczeniu dostrzega D. Ochmann, m.in. w możliwości „różnorodnej interpretacji tej samej struktury”, przytaczając przykład D. Buttler: *domofon: domo(wy) + (tele)fon* – jako kontaminacji lub *dom-o-fon* – jako „złożenia z powtarzalną w innych formach częścią *-fon*” (Ochmann 2004: 27). Ponadto, jak zauważa badaczka, „różnicowanie zjawiska kontaminacji, odmienny pogląd na

-s, -x, -ax, -ox, -ex i -ix, której zaczątkiem jest wyraz *dzięx* (w różnych wersjach ortograficznych), powstały w wyniku kontaminacji polskiego wyrazu *dzięki* i angielskiego *thanks* (zob. Rogowska-Cybulska 2009: 420).

⁶² Na temat paronimii jako procesu pokrewnego kontaminacji, a także etymologii ludowej i adideacji zob. Grabias 1982.

⁶³ Na temat aluzji leksykalnej pisał S. Grabias, odnosząc ją do słownictwa ekspresywnego oraz pewnych innowacji poetyckich czy literackich (zob. Grabias 1981: 137–139).

⁶⁴ Autorka ilustruje swoją wypowiedź przykładem *prezydent*, który, „celowo zapisany niezgodnie z normą ortograficzną, może być aluzją do całej rodziny wyrazów związanych z czasownikiem *dąć* (*dęty*, *nadąć się*, *nadęty* w znaczeniu ‘pysznić się’, ‘pyszalkowaty’), ale może też być aluzją do pewnych braków w wykształceniu Lecha Wałęsy” (Kudra 2001: 131).

jej istotę i inna perspektywa badawcza powodują [...] dość istotne różnice interpretacyjne” (ibidem), co zdaje się potwierdzać przedstawione wyżej pojmowanie istoty kontaminacji przez różnych, zarówno polskich, jak i rosyjskich, badaczy zajmujących się danym zjawiskiem. Bardzo ważnym elementem niniejszej rozprawy będzie zatem sformułowanie kompleksowej definicji kontaminacji, stanowiącej klucz, według którego dokonano doboru odpowiedniego materiału badawczego. Zanim to nastąpi, warto jednak przywołać pewne definicje z literatury przedmiotu, które pomogą w sformułowaniu definicji kontaminacji przyjętej za obowiązującą w niniejszej rozprawie.

3.6. Definicja kontaminacji przyjęta w rozprawie

Popularnym wydaje się szerokie pojmowanie kontaminacji leksykalnej jako leksykalno-semantycznego i słowotwórczego zjawiska, opartego na połączeniu morfemów i semów w nowym słowie hybrydzie (zob. Саляев 2003: 149), czyli struktury, w której formalnie reprezentowane są, choćby za pomocą jednej litery (czy dokładniej – fonemu), obydwie słowa wyjściowe, a w znaczeniu nowotworu przeplatają się znaczenia obydwu tych słów (zob. Санников 2002: 164). Takie ujęcie kontaminacji jest najbliższe rozumieniu danego pojęcia w niniejszej rozprawie.

Na podstawie dotychczasowych rozważań, rezultatów analizy literatury przedmiotu poświęconej budowie oraz semantyce kontaminacji, a także przemyśleń na temat istoty wspomnianego zjawiska, kontaminacja leksykalna pojmowana będzie w niniejszej pracy szeroko, jako szczególny rodzaj kompozycji polegający na zespoleniu formalnym i znaczeniowym dwóch (rzadziej więcej) jednostek leksykalnych, w wyniku czego powstaje nowa pod względem formalnym i znaczeniowym jednostka. Pod pojęciem jednostki leksykalnej z kolei rozumiany jest tu zarówno wyraz, jak i frazeologizm, toteż definicja taka daje możliwość ukazania związku między kontaminacją wyrazową i frazeologiczną, bowiem, jak twierdzi D. Ochmann, „różnica między związkiem frazeologicznym i wyrazem ma charakter w znacznym stopniu techniczny: wyraz jest jednosegmentową, zaś frazeologizm wielosegmentową, nieciągłą jednostką leksykalną”⁶⁵ (Ochmann 1997: 132).

⁶⁵ Zob. różnice i podobieństwa między związkiem frazeologicznym i wyrazem u Andrzeja Marii Lewickiego (Lewicki 2003: 158).

Charakterystyka zjawiska kontaminacji leksykalnej obowiązująca w niniejszym opracowaniu jest następująca:

- przez zespolenie rozumie się tu skrzyżowanie, nałożenie, włączenie⁶⁶, a także złączenie⁶⁷ komponentów,
- w nowo powstałej formacji łączą się znaczenia obydwu słów bazowych, czasami formy bazowe powiązane są znaczeniowymi asocjacjami⁶⁸ z kontaminatem,
- kontaminat zyskuje nowe znaczenie złożone ze znaczeń słów bazowych, czasami powstaje znaczenie literalne na skutek desemantyzacji jednego z komponentów – przede wszystkim w kontaminacji frazeologicznej,
- kontaminujące elementy nie muszą być zbliżone znaczeniowo, mogą to być zupełnie różne semantycznie jednostki leksykalne,
- zespolenie komponentów odbywa się bez udziału afiksów,
- w nowej formacji formalnie reprezentowane są obydwa słowa źródłowe w pełnej lub fonicznie uszczupionej postaci (nawet za pomocą jednego fonemu),
- dezintegracja nie przestrzega zazwyczaj podziału morfologicznego słowa,
- formalnym wyznacznikiem kontaminacji jest wspólna część łączących się słów, czyli wspominany już węzeł kontaminacyjny, jednak jego obecność nie jest obligatoryjna, czyli za kontaminacje uznawane są też tzw. kontaminacje bezwęzłowe, jeżeli spełniają warunek połączenia znaczeń słów wyjściowych.

⁶⁶ Włączenie można porównać do wbijania się klinem (вклинивание) jednego słowa lub jego części w środek innego słowa (zob. *Wprowadzenie do rozdziału I* niniejszej pracy).

⁶⁷ Chodzi tu o sposób połączenia komponentów, które nie mają wspólnego elementu, czyli nie tworzą węzła kontaminacyjnego. Łączą się one na zasadzie „zetknięcia” elementów obydwu wyrazów wyjściowych, jak np. u Grabiasa *kapcyliner* = *kap[elusz] + cylinder* itp. (zob. Grabias 1970: 121).

⁶⁸ Jak zauważa K. Dembska, „podczas analizy formacji kontaminacyjnych warto podkreślić szczególną rolę, jaką pełnią w ich tworzeniu wspomniane asocjacje. One bowiem jako ‘automatyczne skojarzenia myślowe’ mają niebagatelne znaczenie w procesie powiązania odległych od siebie faktów rzeczywistości językowej. Warto więc dokonać takiej ‘asocjacyjnej’ charakterystyki kontaminatów. Szczególnie tam, gdzie powiązanie ich znaczenia ze znaczeniem elementów składowych wydaje się wątpliwe” (Dembska 2011: 37).

Do kontaminacji w niniejszej rozprawie zaliczane są też twory, w których rozszyfrowanie treści odbywa się przy pomocy wspomnianej już aluzji leksykalnej. Warunkiem uznania takiej formacji za kontaminację jest jednorazowość jej powstania poprzez połączenie konkretnych słów bazowych za pomocą węzła kontaminacyjnego.

Aluzja leksykalna będzie tu rozumiana za S. Grabiasem jako „kierowane przez nadawcę (a więc celowe i zgodne z jego intencjami) przywoływanie zjawisk znaczeniowych związanych z danym wyrazem, ale pozostających jednak poza znaczeniem leksykalnym” (Grabias 1981: 137).

Odwołując się do zjawiska aluzji leksykalnej, można będzie odczytywać określone, zamierzone przez nadawcę konotacje – pozytywne bądź negatywne – wybranych leksemów.

Za kontaminacje będą tu też uznawane formy, które utrwalają się w języku jako pewne modele słowotwórcze, powstałe przez połączenie wyrazów i guasi-morfemów zachowujących konotacje słów, od których pochodzą i posiadających określone znaczenie w nowej formacji, czyli w nomenklaturze rosyjskiej tzw. квазиморфем-«осколков» (zob. Николина 1993: 105). Chodzi tu głównie o finalne części nazw państw, typu *-andia* (*-landia*), *-ania* i wyrazów złożonych, wskazujące na ich związek z chorobą psychiczną, typu *-frenia*.

Na podstawie przedstawionej wyżej, szeroko pojmowanej definicji kontaminacji leksykalnej dokonano selekcji materiału badawczego obejmującego kontaminacje wyrazowe, graficzne oraz kontaminacje frazeologiczne.

Wydaje się, że fenomen kontaminacji polega przede wszystkim na zespoleniu się znaczeń słów wyjściowych, owym pomnożeniu sensów stwarzającym niezwykłą pojemność semantyczną nowo powstałych formacji. Z kolei według Jana Miodka, „mówi się coraz częściej, iż forma ujmowania przedmiotu, wyprzedzająca użycie rozumowej operacji odbiorczej, jest dziś dla psychologii odbioru tekstu prasowego czymś najważniejszym. Stąd – coraz częstsze wygrywanie na znajomej i przez odbiorców zapamiętanej nucie, eksploatowanie starych pomysłów. A wszystko – w celu osiągnięcia tak lub inaczej pojętej efektywności tekstu” (cyt. za: Stawnicka 2000: 213).

Ponieważ materiał badawczy niniejszej rozprawy pochodzi przede wszystkim z nagłówków prasowych, które mają przyciągać uwagę odbiorców, czyli powinny być efektowne w swojej formie, uzasadnione wydaje się rozpoczęcie analizy kontaminacji leksykalnych od zbadania mechanizmów ich struktury.